

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 9
(17810)

2010 чылдың
январь 28,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

e-mail:shyntuva@mail.ru

Ниилел-политиктиг солун

КЫШТАГЛААШКЫН: хүннүң чугула айтыры

ОНЗА ХАЙГААРАЛДА АЛДЫНГАН

чылын улуг хар дүшкен Мөңгүн-Тайгада болгаш кожунун Качык сумузуна улуг дүвүрелди тур турар байдалды тус черлерниң чагыргалары республиканың Чазаа онза хайгааралга алган. Ишкеш республиканың девискээринде көвүдөп турар чер чидиг байдалды тургузуп турар.

Мөңгүн-Тайга кожунда кылыны 40-50 сан ооп турар. Күштүг хат-жуунун сумулар ара-малчыннарың кыштаг-орук-чириктерни хөр-каапканы-биле аргы-айтыры нарын хевээр, үктелген харны аштаа-ук кожунунун "Мал-Б-ниң малчыннарының дарынга дуза кадары-куун төвүнүн 12 алба-ция черлеринин, "Мө-ен" ККБ-ге Кызыл-Хая 8 албан черлеринин а-техниказы болгаш кчыларының күжү хаа-нган.

унда төрүүр хойлар-кодан бар, оларның 22-гакчы чоннуң хуу мал-даннары бооп турар. 2009 чылда төрттүнген малды азырап, ажаап 9 кодан бар. Оларны нүң удуртулга чери онза ейге алган. Кожунун эринге харның, сооктуң күштүг хаттын ур-н нийтизи-биле 104 баш иштинде 54 бызаа, 616 ээр мал өлүп хораан оң иштинде 70 баш хой

улуг харга бастырган. Бо хүн-нерде «ГАЗ-66» маркалыг ийи чүк чүдүрер автомашина-ларны сиген сөөртүлгезинче, ийи суг сөөртүр машинаны кириштирип турар. 18 мал-чынның кыштаглары одаар чүүл орунга ажыглаар кургаг өдөк - көржөң-биле бергедежи-п турар. Бо хүннерде республи-каның Чазаа кожунга дуза-деткимче кылдыр эвээш эвес түңнүг акша-хөреңгини сиген-пирибиш, немелде чем болур суланы, чарбаны болгаш ма-шина-тракторларга кывар-чаар материалдарны садары-биле чоруткан. Тоолайлыгның мал-чыннарын чүгээр байдалдыг, хар эвээш дүшкен черлерже көжүрүп турар.

Эрзин кожунда 255 мал-чын кыштаг бар, оң 56-зы я-зы-бүрү хевирлерлиг көдээ ажыл-агыйларның бооп турар.

Мында кыштаглаашкын Мөңгүн-Тайганың байдалындан дээрдевейн турар. Даглыг чер-лерде күштүг хаттын уржуун-дан оруктарны база-ла хөр-түктелдир хадып каапкан бол-гаш кожун удуртулгазы шаа-биле ону аштап-арыглап, дал-бийлап эгелээн. Мал чеми-биле

хандырылга берге бооп турар. Кожунда нийтизи-биле 560 тонна сиген, 15 тонна сула арт-кан. Чамдык малчыннарга дус айтыры чиди-биле тургус-тунуп келген. Малчыннар ботта-рының күжү-биле 3 тонна дусту чыып белеткеп алганнар. Ко-жуунда 14 кудуктуң шуптузу ажылдавайн турар болганындан малды суг-биле хандыраы бергедээн.

Эрзин кожунда бөрү талазы-биле байдал нарын деп болур. 2009 чылдың күзүнүнден эгелээш 15 баш бода, 4 аът, 160 баш шээр малды бөрүлер туткан.

Кожунун эң-не берге бай-далдыг Качык сумузуна мал-чыннарың 14 кыштаа, ол ыш-каш "Ак-Мээс" КАВК-ның ийи коданы бар.

Сумунун девискээринде хар-ның кылыны 60 сантиметр че-ди турар болгаш малчыннар ко-даннарын арга-арыгга одарла-дып, аргага чедир 700 метр хире орук кылып, харны аштаар ужурга таваржып турарлар.

Ынчап кээрге нийтизи-биле республиканың өске кожунна-рында кыштаглаашкын үстүнде айыткан черлерге көөрдө, байдал черле чүгээр бооп турар. Хой оолдаашкыны февраль-март айда түлүктөй бээр.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының мал ажыл-агый килдизи.

«Шын» солунун 85 чылынга

УЛУГ БЕЛЭЭВИС БОЛУР

Өвүр кожунунун Саглы ортумак школазының «Демир-үжүк нелдези» бөлгүмүнүн киржикчилери «Шын» солуну чагыдып алырынче Тываның чонун кыйгырып тур

м, хүндүлүг өөреникчи-пкылар, ада-иелер база солунун бүгү номчук-

үнүп келген 2010 демир, сес ак меңчилиг, ак Пар иле бистиң Саглы орту-олазының «Демир-үжүк дези» деп бөлгүмүнүн чилеринин мурнундан айырны чедирбишаан, үгүдөге ажыл-ижиңерге, рал-чуртталгаңарга ча-чак чедишкыннерни, быжыг кадыкшылды, дерге өөрүшкүнү, аас-и күзөп тур бис.

О чыл - база бир ут-бас төөгүлүг чыл. Май 9-чурттуң Улуг дайыны-илелгезиниң 65 чылын эээр. Ол дээрге делегей ий байырлал болурун ент Дмитрий Медведев лээнин билер бис. Ол

ышкаш хоочун, улуг «Шын» солунувустун үндезилеп тур-густунганындан бээр август 31-де 85 чылы болур. Ол - база улуг байырлал. «Шын» солун - республиканың хой сангы номчукчуларлыг, кол, улуг солуннарның бирээзи.

Чурттакчы чоннуң амыды-рал-чуртталгазын экижидер дээш коллектив хүн бүрүдө чогадыкчы езу-биле ажылдап, янзы-бүрү темаларлыг, утка-шынарлыг, өөредиглиг чүүл-дерни ында чырыдып турары биске өөрүнчүг. Биске, өөре-никчилерге, ажыктыг, солун, өөредиглиг эки чүүлдер база дыка хой. Бис улуг сонургал-биле номчуп, бөлгүмүвүсте сайгарып-даа турар бис.

Солун чокта дүмбей караң-гы-биле домей. Ындыг бол-бастың аргазы чок. Россияда, республикада кайда, чүү болуп

турарының дугайында чүгле солундан чедимчелиг билип алыр болгай. Солун дээрге хүн бүрүдө бистиң хүндүткелдиг аалчывыс, четтикпейн манаары-выс өңнүүвүс. Ынчангаш солун чокта амыдырал солун эвес бо-лур.

Өске школаларның амыды-ралын, ажыл-ижин солун дам-чыштыр сонургап турар бис. Ынчангаш бис шупту «Шын» солуну чагыдып ап турар бис.

Хүндүлүг, республиканың хоорай, суурларының чуртта-кчылары, хоочун солун «Шын-ны» доктаамал чагыдып алы-рынче бөлгүмүвүс мурнундан кыйгырып тур бис!

Өреге бүрүзү солуну чагыт-тырып алыр болза, ол оң юби-лейинге Силерниң, бистерниң шуптувустун улуг белээвис болур.

УЛУГ ТИИЛЕЛГЕНИН 65 ЧЫЛЫНГА ТУРАСКААТКАН МӨӨРЕЙГЕ КИРЖИҢЕР

Ада-чурттуң Улуг дайынының төнгениниң - Улуг Ти-илелгениң 65 чылынга тураскааткан «Мээң тиилелгем» деп төлөвилелди Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол Парлалга хүнүндө журналистер-биле ужуражып тур-гаш, чарлаан. Аңаа күзелдиг кижилер бүрүзүнүң киржи-п болурун ол база демдеглээн.

«Шын» солунун коллективи тыва эки турачылар дуга-йында, оларның дөргүл-төрелдеринин, эш-өөрүнүн, чоок кижилеринин сактышкыннарын, эртемденнеринин ол коргунчуг дайын дугайында, ТАР үезинде тыва эки турачыларның фронт-туже аъттанып турганын, тыва чоннуң фронтуга дузалам-чызының дугайында чаа, кымга-даа билдинмес эртем ажыл-дарын чырыдары-биле мөөрейни чарлап тур. Төөгүнү алырга, тыва эки турачыларның нийти саны 220 кижилер болуп турар, кымның каяа, кандыг байдал-биле өлгениниң дугайында амгы аныктарга документ-барымдаалыг материалдарыңа даянып тургаш таныштырар, дайын шөлүндө төрөөн черинче чанып келгеннеринин дайын соондагы салым-чолу кандыг болганын деп айтырыг база солун болуп турар.

«Төөгү билбес төөрээр» дээр, коргунчуг дайын-чаага киржи-п чораан чаңгыс чер-чурттугларывыс дугайында шыны, хөйүнү билип алыры-биле мөөрейни чарлап тур бис. Мөөрейге киржиңер, шыны бижиңер, эң эки дээн сактышкыннары, документалдыг материалдарны «Мээң тиилелгем» деп рубрика-биле солунувуска парлап, чонга таныштырар бис.

Бо чылын «Шын» солун 85 харлаар, байырлалдар хүнүндө тиилекчилерни шаңнап-мактап, номчукчуларывыска оларны таныштырар сорулганы солунун редколлегиязы шийтирилээн.

Материалдың бажыңа «Тиилелге 65 - «Мээң тиилелгем» деп рубриканы ыяап айтып каар. Кижилер аттары, сан-чура-гайлар частынмазы-биле чагааны, аргалыг болза, парладып алгаш келирин дилээр-дир бис.

«Шын» солунун редколлегиязы.

Хоойлужудулга палатазында

ЭЭЛЧЕГЛИГ ХУРАЛЫНГА

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының чедиги чыгыжының бирги хуралында депутаттар 40 ажыг айтырыгларны чугаалаш-кан.

Конституция болгаш эрге-хоойлу, регламент база тус чер бот-башкарылгазының полити-казының талазы-биле комитет хоойлужудулга төлөвилелде-ринин бөлүк айтырыгларын хүн айтырыгыңа кириген.

Чаңчыл езугаар Улуг Хура-дың Хоойлужудулга палатазы-ның депутаттары чаа чылдың бирги хуралыңа Шагаа байыр-

лалының хүнүн тодараткан - ол февральдың 14. Тываның Камбы-ламазының ораакчы-зы Мерген Башкы Чөөн чүктүң ай календарын езугаар ак демир Пар чылы февраль 13-тен 14-че дүне келирин айыткан. «Тыва Республиканың байырлалдар хүннеринин дугайында» рес-публика хоойлузун езугаар Шагаа байырлалы февраль 14-те, улуг-хүн болганы-биле хол-баштыр февраль 15-тиң хүнү дыштаныр хүн болур. Ынча-гаш Шагаа байырлалын респу-бликаның чурттакчылары үш хүн байырлаар аргалыг болур. Бистиң корр.

ТУРИЗМГЕ НЕМЕЛДЕ АКШАЛАНДЫРЫЫШКЫН

Тывада Туризм чылын чар-лааны-биле база туризмни хөг-жүдөр талазы-биле инвестиция төлөвилелден 45 млн. рубль-ди немей акшаландыраы көрдүнген. ТР-ниң Экономика яамызының дыңнадып турары-биле алырга, ол акша-хөрең-гини республика бюджетинден акшаландырап тускай сорулга-

лыг программаларның акша-ландырышының эде үлөп тургаш, хуваар. Эң-не кол чүве ол акша-хөреңги-биле Тываның онзагай бойдус чурумалдыг, аалчыларны сонургадытар черлеринге турисчи баазаларны, турдагларны тудары планнат-тынган.

Бистиң корр.

ДАШТЫКЫЛАРГА ХОЙДАН КАДАРТЫР БЕ

• Сайыттың оралакчызы-биле интервью •

Эрткен педеляда Тыва Республиканың Чазааның хуралына кадрлар айтырыын чугаалажып тура, ТР-ниң культура болгаш туризм сайыдының оралакчыларын бадылаан. Оларның бирээзи — Виктория Бавуевна Сарыглар. Ол сайыттың туризм талазы-биле оралакчызынга томуйлаткан. Чаа удуртукчу-биле помчукчуларывысты таныштырар сорулга-биле бистиң корреспондентивис В.Б.Сарыглар-биле ужурашкан, интервьюну алган. Ону моон адаанда парладывыс.

—Сайыттың оралакчызы эрге-дужаалга томуйлатканыңар-биле байыр чедирерин чопшээрер көрүңер, Виктория Бавуевна.

—Четтирдим.

—Чонуңар-биле чоок таныжып алыры-биле аалчуртуңар, ада-иеңер, өз-бүлөңер-биле таныштырарын диледим.

—Чадаанага торуттунген мен.

Ачам Бавуу Доржуевич Ховалыг башкы эртемниг. Хой чылдарда Чадаананың № 4 профессионал-техниктиг училищезинге директорлап ажылдаан. Авам Вера Сегиенна Даржаа — экономист мергежилдиг. Экономистеп, удуртукчу ажылдарга ажылдап чораан.

Авам, ачам ажыл-амыдырал аайы-биле Чаа-Хол кожуунче коже бээрге, ортумак школаны аңаа доостум. Соолунде Кызылга келгенивисте, ачам ТР-ниң Чазаага кураторлап, Чаа-Хол, Сүт-Хол, Чоон-Хемчик кожууннарга Президентиниң төлээзи бооп ажылдаан. Авам экономика министриниң секретариатының удуртукчузу болуп ажылдаан. Амгы үеде кайызы-даа — хүндүлүг дыштанылгада. Менден бичии кыс дунмам бар. Ол база дээди эртемниг. Ынчангаш ада-иевиске чоргаарланып, бисти эртем-билигдиг, хой сонуургалдарлыг кижилер кылдыр кижизидип кааны дээш, оларга мөгейип, идегелин шынзыдар дээш ажылдап чоруур бис.

—Амыдыралында кижилерге дужарга, оларның буяны орук айткычызы болуп, уштап-баштап чоруй баар болгай. Силерниң амыдыралыңарда ындыг кижилер кымнар ирги?

—Ада-исмден аңгыда башкыларымга ооруп четтирип чоруур

мен. Эге класстарга башкым Чашпын Наадымовна Сендажы. Ол Чадаанага баштайгы башкым-дыр. Чаа-Хол школазынга дыка шыырак башкыларлыг турган бис. Ол дээрге Г.И.Улапова, А.С.Мохова, В.И.Дзюбак олар-дыр.

—Солун болгаш хөглүг студент чылдарның соонда баштайгы куш-ажылчы базамыңарны каяа эгелээн силер?

—Иркутскиниң күрүнениң Хо Ши Мин аттыг даштыкы дылдар институтун дооскаш, Кызылдың № 9 школа-гимназиязынга англи дыл башкызы болуп ийи чыл ажылдадым. 1997 чылда Тываның күрүне университетиниң даштыкы дыл кафедрасынга ассистентилеп эгелээш, улуг башкы, оон соонда англи дыл кафедрасының эргелекчизинге чедир ажылдаан мен. Сес чыл башкылааш, 2005 чылда Тыва Республиканың даштыкы экономиктиг харылзаалар, инновациялыг болгаш инвестициялыг ажыл-чорудуганы боттандырар талазы-биле агентилелдиң 1-ги категорияның специализи болуп ажылдап эгеледим. Башкарыкчы специалист, кол специалист, килдис начальниги, ам сайыттың оралакчызы болуп чоорту өзүп келгеним бо.

—Ажыл талазы-биле өзүп депширинге деткимче болган дагдыныкчылар-ыңардан кымнарны адап болур силер.

—Даштыкы дылдар кафедрасының эргелекчизи турган Клара Николаевна Бичелдей, даштыкы харылзаалар агентилелиниң директору турган Надежда Чоодуевна Тарыманы адап болур мен. Даштыкы экономиктиг харылзаалар сайыды турган Елена Владимировна Кара-Салдан

(ам РФ-тиң элчин чериниң Казахстанда консул-чөвүлекчизи) дыка-ла хойну өөренип алган мен. Ажыл-херекчи стиль кандыг болурун, даштыкы кижилер-биле канчаар чугаалажырындан эгелээш, амыдыралчы сумелерни ол меңээ хойну берген.

—Ийиги дээди эртемниңер кандыгыл?

—Москваның саң-хөө-юридиктиг академиязын бот-өөредилге-биле дооскаш, юрист мергежилди чедип алган мен. Ынчалза-даа ол мергежилим аайы-биле ажылдаваан мен. Черле ынчаш амыдыралга херек апар дээш өөренип алган кижилер мен, амыдыралга херек апар чорду.

—Даштыкы чурттарны кезип каапкан боор силер аа?

—Ажыл аайы-биле 2001 чылда Германияга, 2004 чылда Кыдатка, 2007 чылда Моолга четтим.

—2010 чылды Туризм чылы кылдыр чарлаан болгай. А бистиң республикада туризм талазы-биле ажыл чаа-ла эгелеп турар. Улуг ажыл-чүлени чүден эгелеп тур силер, Виктория Бавуевна?

—Инфраструктура (үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң каттышкан комплекси) бар эвес, ынчангаш туризмни сайзырадыры дыка

берге. Аргыжылга, кадрлар айтырыы... Аалчыларның айыыл чок чоруу... Аалчылар бажыңнары дизе-ле, шупту бедик деңгелге турар ужурлуг. Ынчангаш иштики туризмден эгелээрин шийтпирлээн бис. Этниктиг туризм. Даштыкыларга бодуустун (тываларның) малчыннарывыстың онзагай тускай амыдыралын, национал ашп-чеминости, хөөмей-сыгыдывысты, хуреживисти, эң-не кол чүве кайгамчык чараш агаар-бойдузуусту, аржаан сугларывысты, хемнеривисти, хөлдериности сонургадыр ужурлуг бис. Бистер канчап көдээже, арыг агаарже үнүксээр-дир бис. Даштыкы чурттарның кижилеринге люкс аалчылар бажыңнары, цивилизацияның бүгү-ле талаалары ам шагда-ла солун эвес апарган. Арыг агаар, бойдус чурумал, онзагай амыдырал-чуртталга оларга солун. Тываже келиксеп турар кижилер шуут эмгежок.

—Интернет дамчыштыр билип алгаш, азыр тенип чорааш чедип келген боор чорду. Устүз-Хүрээ фестивалыга боттары чорумал машиналарын дозуп чорааш чедип кээр-дир.

—Ындыг. Ынчангаш Тыва дугайында информацияны калбартыры чугула. Тайылбыр ажылын чорудар херек.

Бистиң чонувуска туристер дээрге биске ажыктыг кижилер-дир. Олар тус чер болгаш республика бюджетинче акшатуну кириер (үндүрүг). Туризм сайзыраар болза, республикавыстың экономиказының быжыгарынга эки дээрзин чонувуска тайылбырлаар ужурлуг бис.

Кожавыс Даг-Алтайны үлөргө ап көрээлиңер даан. Ында суур бүрүзүнде кырган-авалар безин бажың-балгадын аажок септеп алган, арыг-силиг, чылыг өрээлдерин даштыкыларга хөлезиледи чурттадып турар. Оон акша кирип ап чаңчыга берген. А бир эвес бистиң кожуун, суму бүрүзү турбааза кылып алгаш (1-2 өг), даштыкы туристерни чоп уткуп болбас деп. Малчыннар суг болза, оларга хой кадартып, инек сагдырып, хой дөгертп, оон ижин-хырын аштадып, сиген кестирип ажылда-

дыр болза, ол де дыштанылга ол Ынчангаш ту ажыктыг улус-нун угаанынчыбырлаар хере-чылар база а-бараан-сараан о-эккээринче эв-кириер кылдыр чугула, ол акш-раан эвес-даа б-3-4 чыл эртсе, болуп эглип билиндирер аж тургустунуп к-

—Солун-келир чези дидими-биле лур-дур. Аж-лазы-биле эр-чедип алыр-сургаар бол-

—Бисте кол-луп ажылдап ту-Красноярскиде-гей туризмни-ның Чоон-Сиб-институдун доос-доозукчуларыв-бо-дур. А кадрл-дээрзи чугаажок-да даштыкы ды-гула. ТР-ниң Өе-болгаш аныякт-ның яамызы-би-экономика болг-техникумунга, графия факульт-талазы-биле м-өөредилге дуга-жулга чоруп тур-

—2010—Т-да кандыг-хемчеглер бо-

—Туризм чы-лыг ажыдышп-айда; Туризм б-раның делегей ф-айда болур.

—Кожуун-руп турар т-турфирмал-нып турар к-тап эгелей б-рия Бавуевна

—(Каттырбып-дыралга ботта-ажылды эгелээ-болур дээрзи х-Шупту чүве бо-ажылгыр, шимч-гыр чорууустан-Чурукту ТР-эргелелинден ал-

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле О.Б. Орай-оолду шаңнаарының дугайында

Көдээ ажыл-агыйының адырынга чедип алган чедишкиннери болгаш хой чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Тыва Республиканың Тожу кожуунунун муниципалдыг унитарлыг «Өдүгөн» бүдүрүлгезиниң ивижи Олег Бараанович Орай-оолду шаңнаар.

Кызыл хоорай
2010 чылдың январь 11
№ 1

«Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты

С.А.Сокольниковка

тыпсырының дугайында

Культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыязы болгаш хой чылдарда чогаадкычы ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты ыраажы Сергей Альбертович Сокольниковка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2010 чылдың январь 11
№ 2

Массалыг информация

чепсектериниң

ажылдакчыларын

шаңнаарының дугайында

Парлаалга адырынга чедип алган чедишкиннери болгаш хой чылдарда ак-сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республи-

каның Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Тыва Республиканың «Тываполиграф» КУБ-туң копировщици Анна Бопай-ооловна Сатты шаңнаар.

Журналистика адырынга чедиш-киннери болгаш үре-түнелдиг чогаадкычы ажыл-чорудулгазы дээш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле КФУБ-туң «Тыва» КТРК-зының радио-дамчыдылга албанының корреспондентизи Игорь Владимирович Дамдакты, КФУБ-туң «Тыва» КТРК-зының директорунун оралакчызы Радомир Сарыг-оолович Кууларны, «Телевидеокомпания» ХАН-ның «Новый век» телекомпаниязының корреспондент-оператору Иван Александрович Макаровту, «Шын» солунунун штаттан даш-каар фотокорреспондентизи Ай-кыс Вячеславовна Маспик-оолду, КФУБ-туң «Тыва» КТРК-зының радио-дамчыдылга албанының начальнигиниң хүлээлгезин

күүседип турар Саяна А Салчакты шаңнаар.

Кызыл хоорай
2010 чылдың январь
№ 3

«Тыва Республиканы ажылдакчызы» хүн-А.С. Ламага тыпсы дугайында

Тыва журналистика херекке ачы-хавыязы түнелдиг чогаадкычы дулгазы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» атты КФУБ-туң «Тыва» корреспондентизи Аян Ламага тыпсыр.

Кызыл хоорай
2010 чылдың январь
№ 4

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАР

КОНКУРСТАР

Улуг Тиилелгениң 65 чылынга «МЭЭҢ ТИИЛЕЛГЕМ»

январь 13-те, Россияның Парлалга
нде, «Мээң Тиилелгем» болгаш «Тос
не» деп тускай ийи төлевилелдер
аттынган. «Журналистер ниитиле-
ези» — ол дээрге амыдыралды чаарты
зар аажок күчүлүг чепсек болур сөстү
лап турар эң кол структураларының
эзи-дир — деп, Тываның Баштыңы
бан Кара-оол журналистер-биле
ажылга үезинде чугаалаан. — Чагырып
ар совет система буступ дүшкен соонда
-даа хүлээп көрбес, боттарының
уур дазылын билбес, күчү-күжүңге
евес, салым-чолун боттарының холунга
ыдавас кижилерниң салгалы өзүп
ен».

етпестери хой-даа болза, коммунистиг
логия тургузуушкунун идеологиязы
н деп, Чазак Даргазы демдеглээн. Чаа-
жылдаар черлер тургузары-даа, ажил
улуска болгаш эвээш орулгалыктарга
етиг акша-төгерик тускайлаары-даа
д, биске бөгүн езулуг-ла тургузууш-
уң идеологиязы черек. Хол салдынган
илерни кодурери, оларга бүзүрелди
ары, кижилерниң бодунуң чуртунга,
н булуңунга, чоок кижилеринге ынак
р чоруун катап тургузары эргежок
ла. Ынчангаш чогулчалыг ажил-
стерже угланган сөс биске бөгүн аажок
а бооп турар.

арлаттынган конкурстар ол сорулга-

ларны боттандырырынга бараан болур ужур-
луг деп, Чазак Баштыңы демдеглээн. «Мээң
тиилелгем» деп конкурска киржиринче
журналистерни чалап тура, материалдар
бижип тургаш дөгейленген чоруктардан
уштунарынче, шилип алган теманы кыры-
биле көргүзөр чоруктан чайлаарынче ол
кыйгырган. Чижекке Шолбан Кара-оол Сер-
гей Брилевту көргүскен, ол Вера Байлак
дугайында сюжет белеткеп тургаш, хамык-
тың мурнунда архивке барган болгай.

Чазак Даргазының санап турары-биле
алырга, конкурс киржикчилериниң кол
сорулгазы болза, маадырларның дугайында
байырланчыг чурумалдар эвес, а киж
амыдыралының эскертинмейн барган
талаларынче кичээнгей салыры, бодунуң
чонунуң төөгүзүңге сонургалды аныяк
салгалга болдулары, чаңгыс чер-чурттуг-
ларының маадырлыг черектери дээш
оларның чоргааралын оттурары болур.

«Мээң Тиилелгем» деп конкурс «Төрөөн
чурт» болгаш «патриотизм», «хүлээлгезинге
шынчы чорук» болгаш «ат-алдар» деп билиг-
лерниң езулуг үнезин эгидер болзун деп
аажок күзээр мен — деп, Чазак Даргазы дем-
деглээн. — Ол чүгле бистин фронтчуларывыс-
тың дугайында мөңгө тураскаалды тур-
гузарынга черек эвес, келир салгалды
кижизидеринге база эргежок чугула бооп
турар».

gov.tuva.ru

КОНКУРС ДУГАЙЫНДА

он организакчылары — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы,
деткимчени республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының
зы, Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызы, муниципалдыг тургузуглар чөвүлели
зер.

онкурска күзөлдиг кижилерниң ниити-өөредилге албан черлериниң, эге,
ак болгаш дээди профессионал өөредилгениң сургуулдары, хоочуннар, күш-ажылчы
ективтер, сайгарлыкчылар, профессионал журналистер, штаттан дашкаар ажилдап
авторлар.

Үе-чадалары

и үе-чада. Январь—апрель. Муниципалдыг
угларга Ада-чурттуң Улуг дайынының
тарынга тураскаалдар болгаш мемориал
ралар тургузары, Тураскаал маршруттарын
дап кылыры, дайының билдинмейн арт-
рынының болгаш Тываның хой па-
лдыг чонунуң күш-ажылчы маадырлыг
туң дугайында хоочуннарның сактыгыш-
рын бижири, парлалга болгаш элек-
т МИЧ-ге конкурс ажилдарын чарлаары;
и үе-чада. Октябрь 1-ге чедер. 2010 чылдың
25-тен октябрь 1-ге чедир бижээн конкурс
арын дужаары, конкурстун лауреаттарын
и тиилекчилерин тодаралдыры, конкурстун
тин үндүреринге белеткел, «Мээң Ти-
и» деп чонунуң төөгүзүн тургузар ажил

болгаш дайының билдинмээн арыннарының
дугайында DVD-альбомнар долдуар ажилдар;

3-кү үе-чада. Ноябрь—декабрь. Тиилекчилерни
шаңнаары, «Мээң Тиилелгем» деп чонунуң төөгү-
зүн тургускаан ажилды болгаш дайының билдин-
мээн арыннарының дугайында DVD-альбом-
нарның презентациязы.

Материалдарны оргкомитеттин дараазында
адресинче чорудар: 667000, Тыва Республика,
Кызыл хоорай. Чүлдүм кудумчузу, 18. «Мээң
Тиилелгем» деп конкурска деп демдекти салыр.
Азы pobeda-tuva@mail.ru. деп электроннуг почта
адресинче чорудар. Айтырыг салыр телефону:
8(394-22)2-12-27.

Конкурстун тематиказы болгаш номинациялары

Конкурстун тематиказы — Ада-чурттуң Улуг
дайынынга Тываның, оң чурттакчыларының
киржилгези, республиканың хой националдыг
чонунуң күш-ажылчы маадырлыг чоруктарының,
фронтуга дузазының дугайында, дайын чылда-
рының чаштарының дугайында, патриотчу киж-
зидилге ажилын чорудуп, хоочуннарга, дайын-
нарга киришкен кижилерге дуза көргүзүп турар
хой-ниити организацияларның ажил-үүлезинин
дугайында, дайын чылдарының эрги фото-чурук-
тарының төөгүзү.

Конкурс дараазында номинацияларга эртер:

1. Тиилекчи солдаттарга тураскаалдар тургу-
зар талазы-биле «Эң тергийн хой-ниитичи ажил»;
2. 10-дан 17 хар чедир назылыг киржикчи-
лерге «Бийир шенелдези»;
3. «Дайының билдинмес арыннарының дуга-
йында эң тергийн парлалга материалы»;
4. «Электроннуг МИЧ-ге эң тергийн материал»
(радио, ТВ, Интернет);
5. «Дайын чылдарының эрги фото-чуруктары-
ның дугайында эң эки рассказ»;
6. «Муниципалдыг тургузугнуң «Мээң Тиилел-
гем» деп темага эң тергийн Интернет-арыны азы
сайты»;
7. «Тываның эң идепкейлиг муниципалдыг
тургузуу».

Немелде номинация тургузар эрге оргко-
митетте бар.

«ТОС ЭРТИНЕ»

«ТЫВАНЫҢ ТОС ЭРТИНЕЗИ» деп конкурска киржир аргаңарны ажыглаңар!

Билдинмес Тываны бодунарның чаңгыс чер-чурттугларыңарга,
Россияга болгаш делегейге таныштырыңар. Чоокка чедир-ле Пор-
Бажың шивээзиниң, Үстүү-Хүрээниң азы Аржаан базырык-
тарының дугайында каш-ла санныг кижилер билер турган болгай,
ам олар Тываны сурагжыткан черлер апарган. Аңаа кээр, Азияның
төвүңге чедер деп сорулганы делегейниң аңгы-аңгы булуңнарында
туристер салып турарлар.

Силерниң кожуунуңарда, хоорайыңарда азы сууруңарда
бодуңуң онзагай тураскаалы, төөгүлүг, культурулуг, этнографтыг
азы шажын-чүдүлге-биле холбашкан черлер, буруңгу шагның изин
көргүскен артынчылар, тудуглар, азы бодуңуң чайгаар бүдүргөн
чурумалдары бар болгай. «Тываның тос эртинези» деп конкурсче
чагыгны киригеш, бодуңарның ол ажыдышкыныңарны
делегейге көргүзүңер.

Төлевилелдин үе-чадалары

1-ги үе-чада — 2010 чылдың март 15-ке чедер. Күзөлдиг кижилер
бүрүзү киржир. Тываның төөгүлүг черлериниң санынга кириери-
биле бодуңуң чайгаар бүткен болгаш культуразының тургусканы
чүүлдерин, төөгүлүг тураскаалдарны, булуңуң «Тываның
эртинези» деп атка кирип болур онзагай черлерин айткан
чагыгларны чыыр. Аңаа айтып турар чүүлүңүң бижимелин ыяап-
ла тургузар (турар черин, төөгүзүңүң кыска тайылбырын, оң
онзагай талазы чүде бооп турарын, солун төөгүзүн, тоолдарны
болгаш аас чогаалдарын), бодуңуң дугайында кысказы-биле
бижири, харылзажыр аргазын айтыр (адресин, телефонун,
электроннуг почтазын), фото-чуруктарны болгаш видео-
материалдарны хүлээп алыр, ынчалза-даа ону ыяп кылыры албан
эвес.

Чагыгларны дараазында адресче чорудар: 667000, Чүлдүм
кудумчузу, 18, «Тос эртинези» деп конкурсче» деп демдек салыр,
электроннуг адрес: tosertine@yandex.ru. Ону республиканың кайы-
даа почта салбырындан чорудуп болур. Тодаргайлаар дize:
8(39422)2-12-27 телефонче долгантар.

2-ги үе-чада — 2010 чылдың март 31-ге чедир. Кирген саналдар-
биле ажил, Тываның төөгүлүг черлериниң даңзызын тургузары,
МИЧ-ге чарлаары. «Тываның тос эртинези» конкурстун албан-
езузуңуң сайтының презентациязы.

3-кү үе-чада. 2010 чылдың апрель 1-ден сентябрь 1-ге чедир.
Айытканы төөгүлүг черлерни чаагайжыдар талазы-биле
(Оргкомитетке баш удур дыңнатпышаан) эң эки хой-ниити
ажылдары дээш конкурсту эрттирер; айыттыңан төөгүлүг черлер
болгаш оларны аян-шинчи кириер талазы-биле эң эки рассказ,
фото-чурук, видео-чурумал, телевидение сюжети, радиопрограмма;
айыттыңан ол черлерни кириштирбишаан, эң эки темалыг
маршрут.

4-кү үе-чада. Журналистер, школачылар, чурт шинчи-
лекчилери, турисчи черлерни аян-шинчи кириер талазы-биле
эгелекчи бөлүктөр, турисчи фирмалар, чер-чурт дугайында
болгүмнөр материалдарын сентябрь 5-ке чедир дужаар.

5-ки үе-чада. 2010 чылдың сентябрь 5-тен 15-ке чедир. Тускай
төлевилелдин албан-езузуңуң сайтынга чонунуң СМС болгаш
Интернет бадылаашкыны.

6-ты үе-чада. Октябрь—ноябрь. «Тываның тос эртинезиниң»
презентациязы. Чамдык номинациялар төлевилелдериниң талазы-
биле лауреаттары шаңнаары. Тураскаалдыг суй белектерни
баштайгы 30 киржикчи алыр. Бадылаашкының идепкейлиг
киржикчилерин демдеглээр.

7-ги үе-чада. Декабрь. Туризм чылының топчузу. «Тываның
тос эртинези» деп республиканың эң чараш, төөгүлүг черлериниң
дугайында эң солун журналистичи материалдарлыг, Тываның
кайгамчык черлериниң турисчи карталыг, республиканың онзагай
черлери-биле туристерниң чорааш тырттырганы конкурстун эң
эки видеоматериалдары кирген DVD-альбомнар чыындызының
презентациязы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының тургузуунга өскерилгелерни кириериниң дугайында

2009 чылдың декабрь 17 № 615 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың сентябрь 11-де № 209 «Тыва Республикада Саң-хөө-бюджет хай-гааралының албанынга Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органындан штаттыг единицаны шилчидип бээриниң дугайында» чарлыын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 15-те «Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының

болгаш оон тургузуунун дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында» № 603 доктаалын езугаар Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының тургузуун бердинген капсырылганың чаа редакциязы-биле бижири.

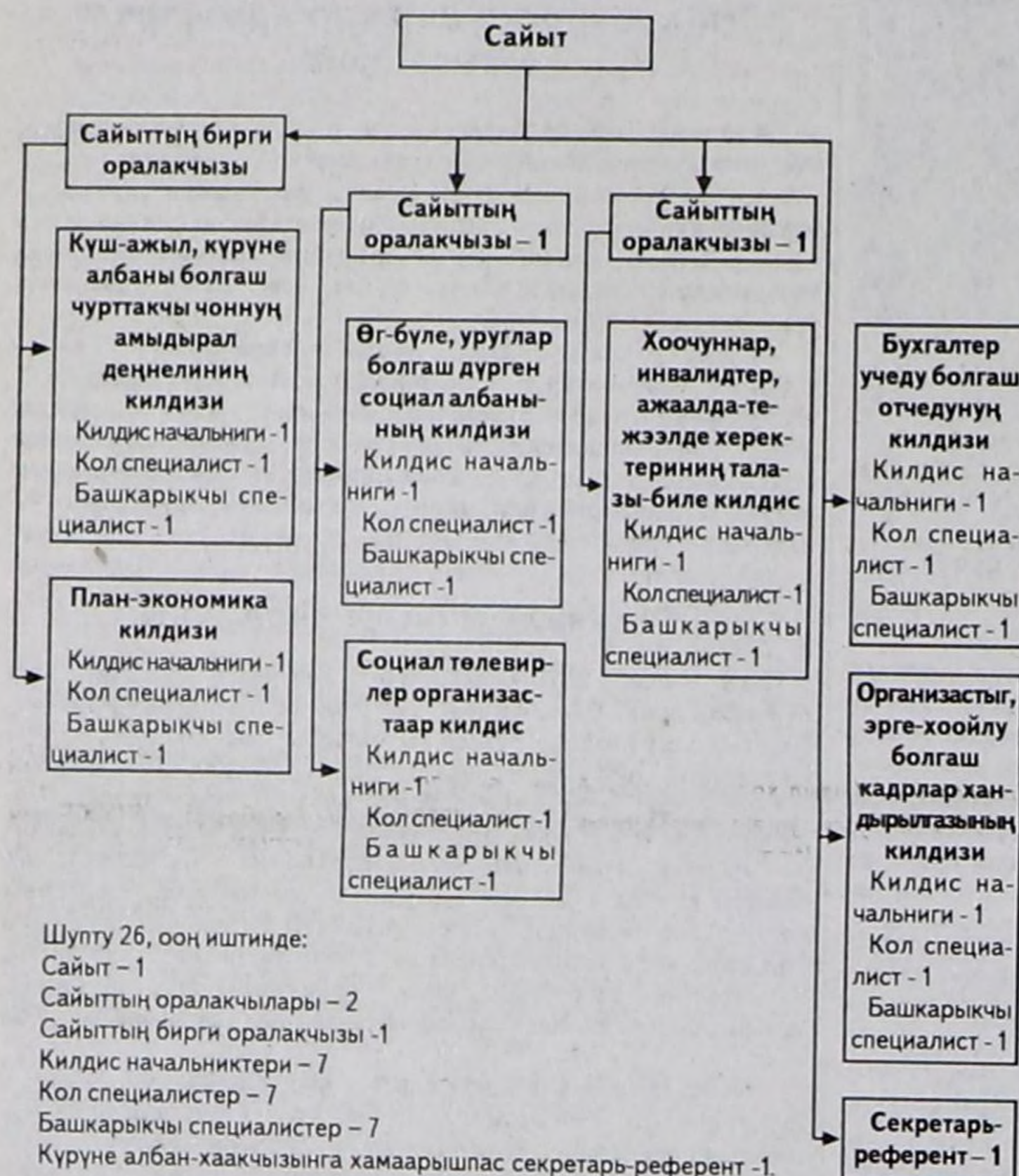
2. Ук доктаалды «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың декабрь 17-де № 615 доктаалынга капсырылгга

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының

ТУРГУЗУУ

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да № 802 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың девискээринге үүрмектеп садар рыноктарны организастаарының планының № 2 капсырылганын өскерилгелерни кириериниң дугайында

2009 чылдың декабрь 23 № 643 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да «2008-2010 чылдарда Тыва Республиканың девискээринге үүрмектеп садыглар рыноктарны турар

черлери» № 802 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың девискээринге үүрмектеп садар рыноктарны организастаарының Планының № 2 капсырылганын «Кызыл хоорай» деп турушта

« 2009 Көдээ ажил-агый Кызыл хоорай, Мир кудумчузу, 15 «б» »

деп одуругну дараазында

« 2009 Көдээ ажил-агый кооперативтиг Кызыл хоорай, Мир кудумчузу, 15 «б» »

деп одуруг-биле солуур.

2. Ук доктаалды «Шын» биле «Тувинская

правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

2009 чылдың октябрь 28-те Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткириниң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразының конкурс комиссиязының хуралының № 5 протоколун бадылаарының дугайында

2009 чылдың декабрь 17 № 628 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың май 21-де № 210 «Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткириниң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразының конкурс комиссиязының дугайында» доктаалының 12 пунктузун езугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы

чорукту деткириниң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразының конкурс комиссиязының хуралының № 5 протоколун бадылаар.

2. Ук доктаалды «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың декабрь 17-де № 628 доктаалы-биле бадылаан

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткириниң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразының конкурс комиссиязының (дараазында - конкурс комиссиязы) хуралы

ПРОТОКОЛУ

2009 чылдың октябрь 28 № 5 Кызыл хоорай

Даргалаан: С.И. Тен - Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы - экономика сайыды.

Олурушканнар:

Комиссияның кежигүннери: А.К. Артына, Э.О. Натпий-оол, А.С. Ооржак, И.А. Ондар, М.В. Сайнит, Ю.П. Южаков, А.М. Юй, У.А. Кюрю, А.М. А. Ховалыг.

Хүн айтыры:

2009 чылдың сентябрь 25-те Тыва Республиканың Чазаның № 475 доктаалы-биле бадылааны Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткириниң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразының конкурс комиссиязының 2009 чылдың июнь 26-да хуралының № 3 протоколунун капсырылганын 6-гы пунктузунда «Хемчеглерниң ады» деп эгеде «туризм адырында» деп сөстү «көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадыр адырда» деп сөстөр-биле солурунун дугайында.

Хүлээп алдыганын шийттир:

1. 2009 чылдың сентябрь 25-те Тыва Республиканың Чазаның № 475 доктаалы-биле бадылааны Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткириниң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразының конкурс комиссиязының 2009 чылдың июнь 26-да хуралының № 3 протоколунун капсырылганын 6-гы пунктузунда «Хемчеглерниң ады» деп сөстү «туризм адырында» деп сөстү «көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадыр адырда» деп сөстөр-биле солуур.

Комиссия кежигүннериниң ады-биле шийттир. «Ийе» дээш - шупту, «удур» дээш - «дадагалзаан» дээш - чок. Комиссия кежигүннеринден онзагай саналдар.

2. Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылааны Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыры болгаш күрүне деткириниң дугайында

«2009-2010 чылдарда Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыры болгаш күрүне деткириниң дугайында» деп тускай сорулгалыг республика программа

2009 чылдың декабрь 23 № 641 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 16-да бадылааны № 634 доктаалы-биле «2009-2010 чылдарда Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадыры болгаш күрүне деткимчезин көргүзери» деп тускай

сорулгалыг республика программа болгаш 2 дугаарлыг капсырылганын өскерилгелерни чаа редакция-биле бадылаар.

2. Ук доктаалды «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

«Тыва Республиканың аныяктары 2009-2010 чылдарда республиканың тускай сорулгалыг программасын өскерилгелерни кириериниң дугайында

2009 чылдың ноябрь 7 № 558 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2008 чылдың сентябрь 10-да Тыва Республиканың Чазаның № 512 доктаалы-биле бадылаан «Тыва Республиканың аныяктары

2009-2010 чылдарда» республиканың тускай сорулгалыг программасын өскерилгелерни кириер:

1. Программаның 5 кезээнде табылган өскертир:

(мун р

Программаларның ады	шупту	2009 ч
«Тыва Республиканың аныяктары 2009-2010 чылдарда» республиканың тускай сорулгалыг программасы		
Шупту	3957,0	1840,0
Оон иштинде программаның угланышкыннарының аайы-биле:		
1. Аныяктар болгаш хамааты чорук	759,0	336,0
2. Аныяк өг-бүле	271,0	115,0
3. Аныяктарны ажилче хаара тудары болгаш профессионализм	351,0	120,0
4. Аныяктар амыдыралдың берге байдалдарында	280,0	72,0
5. Студент амыдырал болгаш аныяктарның эртем талазы-биле күш-деңгели	848,0	466,0
6. Кадрлар болгаш информация хандырылгасы	948,0	677,0
7. Аныяктарның көжүп чоруткаш ээп кээри	110,0	54,0
8. Шериг баар аныяктарны белеткээриниң ажил-чорудулганын экижидери	65	-
9. Өскелерни билип, шажын-чүдүлгезинге чогулчалап көөрүнүн кижизидилгези, чоннар аразының болгаш шажын-чүдүлгенин хамаарылгаларының культуразын аныяктар ортузунга тургузары	325	-
10. Талантылыг аныяктарга күрүне деткимчези	-	-

2) Программага капсырылганы чаа редакциязы-биле бээр.

2. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Өөредилге,

эртем болгаш аныяктар политика яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республикада 2009 чылда «Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунга дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырары» республиканың тускай сорулгалыг программанын боттандыраарына берген акша-хөреңгилерни чарыгдары Чурумунга өскерилгелер кириериниң дугайында

2009 чылдың декабрь 17 № 621 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикада 2009 чылда «Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунга

дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырары» республиканың тускай сорулгалыг программанын боттандыраарына берген акша-хөреңгилерни чарыгдары Чур

инда өскерилгелерни кирир:
2 пунктуда «күсели-биле» деп сөстүн
а ол ышкаш, Тыва Республиканың
иниң акшаландырышыны» деп
и немээр;
9 пунктуда «санаашкын» деп сөстүн
болгаш / азы бюджеттен дашкаар»
герни немээр;
3 пунктуда «саң-хөө акшаланды-
ннары аңгылаттынар» деп сөстөрүнүн

соонга «Тыва Республиканың республика
бюджетинин, а ол ышкаш федералдыг бюд-
жеттен республика бюджетинге берген
субсидияларның күсели-биле» деп сөстөрүн
немээр».

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувин-
ская правда» солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-
ХУУРАК.**

**Ырлалдар хемчеглерин эрттирер болгаш белеткээр талазы-
е республиканың организастыг комитетин тургузар болгаш
ылда Тыва Республикага республика чергелиг хемчеглериниң
лгаш күрүне байырлалдарының, тураскаалдыг хүннериниң
чижек даңзызын бадылаарының дугайында
2009 чылдың декабрь 30 № 670 Кызыл хоорай**

чылда байырлал хемчеглерин эрт-
иң болгаш белеткээр талазы-биле
эрулган дүүштүрер сорулга-би-
Республиканың 2007 чылдың май 17-
16 «Тыва Республиканың девискээ-
рүне байырлалдарын эрттирер бол-
еткээр, планнаарының чурумунуң ду-
» доктаалын күүседири-биле Тыва
ликаның Чазааның доктаадыры

йырлал хемчеглерин эрттирер бол-
еткээр талазы-биле республиканың
астыг комитетин тургузар болгаш
тавын бадылаар (капсырлаан).
ыва Республикага 2010 чылда күрүне
алдарының, тураскаалдыг хүннери-
лгаш республика хемчеглериниң
аңгызын бадылаар (капсырлаан).
ыва Республиканың муниципалдыг
арының болгаш хоорай округтары-
чер бот-башкарылга органның
ри болза:
униціпалдыг районнарга болгаш

**Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың декабрь 30-де
цидиргени №670 доктаалы-биле бадылаан
йырлалдар хемчеглерин эрттирер болгаш белеткээр талазы-биле
республиканың организастыг комитетиниң СОСТАВЫ**

Дамба-Хуурак — Тыва Республика-
зааның Даргазының оралакчызы,
; Монгал — Тыва Республиканың
иң Даргазының оралакчызының хү-
иниң күүседири-биле — Тыва Респуб-
и Чазааның Даргазының Канцелярия-
дуртукчузу, дарганың оралакчызы;
Ананьин — Тыва Республиканың
иң Аппарадының удуртукчузу —
еспубликаның сайыды, дарганың
ызы;
Монгуш — Тыва Республиканың
иң Аппарадының организастыг хан-
а болгаш херек эмгелелиниң эргеле-
чалыгының оралакчызы, секретарь;
Байкара — Тыва Республиканың
херектер сайыдының оралакчызы
режилгези-биле);
Германова — Тыва Республиканың
ралының Төлээлекчилер палатазы-
газының оралакчызы (чөпшээр-
е-биле);
Даваа — Тыва Республиканың күш-
лгаш социал политика сайыды;
Донгак — Тыва Республиканың
а болгаш туризм сайыды;
Доржу — Тыва Республиканың саң-
ыдының оралакчызы;
Ендан — Тыва Республиканың Ча-
Даргазының оралакчызының хүлээл-
күүседири-биле — Тыва Республика-
дээ ажил-агый болгаш аш-чем

сайыды;
Т.Д.Монгуш — Россия Федерациязының
Президентиниң бүрүн эргелиг төлээзиниң
Аппарадының Сибирь федералдыг округ-
гунуң федералдыг инспектору (чөпшээр-
режилгези-биле);
Г.М.Мунзук — Тыва Республиканың Улуг
Хуралының Хоойлужудулга палатазының
депутады (чөпшээррежилгези-биле);
П.А.Морозов — Тыва Республиканың
өөредилге, эртем болгаш аныктар поли-
тиказының сайыды;
К.А.Монгуш — Тыва Республиканың
Аныктар чазаның даргазы (чөпшээр-
жилгези-биле);
С.С.-Б.Монгуш — Тыва Республиканың
Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң
айыыл чок чоруунуң чөвүлелиниң секретары;
М.Ч.Ооржак — Тыва Республиканың күш-
культура болгаш спорт агентилелиниң
директору;
Э.М.Соном — «Чаңгыс демниг Россия»
Бүгү-россияның политиктиг партиязының
Тывада регионалдыг салбырының күүсечки
комитетиниң удуртукчузу;
Ш.Х.Хопуя — Тыва Республиканың
кадык камгалал сайыды;
В.Т.Ховалыг — Кызыл хоорайның мэри
(чөпшээррежилгези-биле);
А.М.Юй — Тыва Республиканың сай-
гарлыкчы чорукту сайзырадыр талазы-биле
агентилелдин директору.

**Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың декабрь 30-де
№ 670 доктаалы-биле бадылаан
не байырлалдарының, тураскаалдыг хүннериниң болгаш 2010 чылда
Тыва Республикага хемчеглериниң
ЧИЖЕК ДАҢЗЫЗЫ**

гү-ниити күрүне байырлалдары
арь 1 — Чаа чыл байырлалы
арь 7 — Христос бурганның тө-
ен хүнү
арь 23 — Ада-чурт камгалакчызы
у
арь 8 — Бүгү-делегейниң херээннер
у
арь 1 — Частың болгаш күш-ажылдың
алы
арь 9 — Тиелелге хүнү
арь 12 — Россия хүнү
арь 4 — Чоннуң чаңгыс демниг

чоруунуң хүнү
II. Тыва Республиканың күрүне
байырлалдары
Февраль 14 — Шагаа байырлалының хүнү
Май 6 — Тыва Республиканың Конститу-
циязының хүнү
Август 15 — Тыва Республиканың хүнү
III. Тыва Республиканың төөгүзүнде
тураскаалдыг хүннер
1930 чылдың июнь 23 — 80 чыл бурунгаар
Араттың Революстуг Намының Төп Коми-
тетиниң Агитпровуңуң «Чаа күрүне биж-
мелин кирир айтырыг талазы-биле» док-

таалы үнген;

1925 чылдың июль 22 — 85 чыл бурунгаар
Москвага ССРЭ биле Танды-Тыва Арат Рес-
публиканың аразында найыралчы хамаарыл-
галар тургузар дугайында дугуржулгага ат
салган;

1920 чылдың сентябрь 20 — 90 чыл бурун-
гаар Белоцарск хоорайны Кызыл хоорай
кылдыр эде адаан.

**IV. Республиканың кожууннарының,
хоорайларының болгаш сумуларының
юбилейлиг хүннери**

1945 чылдың февраль 12 — 65 чыл бурун-
гаар РСФСР-ниң Дээди Советиниң Прези-
диумунуң Чарлыы-биле кожуун төптери
Туран, Шагаан-Арыг, Чадаананы Тыва
Автономнуг областың кожуун чагыргалыг
хоорайлары кылдыр эде тургускан;

1944 чылдың август 25 — 65 чыл
бурунгаар Кызыл кожуун тургустунган.

**V. Ведомстволар, албан черлери
болгаш организацияларның юбилейлиг
хүннери**

Январь

1990 чылдың январь 14 — «Октай» уруг-
ларның чаңыл культуразының төвүнүң, аас
чогаал ансамблиниң 20 чылдаан юбилейи;

1945 чылдың январь 18 — 65 чыл бурун-
гаар ТРАЭ Төп Комитетиниң «Аревз шыны»
аныктар солуну «Тываның аныктары»
солун кылдыр эде адаттыганы.

Февраль

1945 чылдың февраль 15 — 65 чыл
бурунгаар уруглар солуну «Сылдысчыгаш»
парлаттынып эгелээн;

1945 чылдың февраль 16 — 65 чыл бурун-
гаар Тыва автономнуг областың районнар
төптөрүнө болгаш Кызыл хоорайга ХБАБ-
тар тургустунган.

Май

1960 чылдың май 5 — 50 чыл бурунгаар
Тыва областың Бүгү-эвилелдин караа көрбес-
тер ниитилелиниң организациязы тургустунган.

Июнь

1930 чылдың июнь 23 — Тыва Респуб-
ликаның Төп күрүне архивиниң тургустун-
ганының 80 чылы;

1935 чылдың июнь 23 — иштики херектер
эргелелиниң Кызыл хоорай талазы-биле
эргелелиниң тургустунганының 75 чылы.

Июль

1925 чылдың июль 1 — Тываның
милициязының тургустунганының 85 чылы.

Август

1925 чылдың август 25 — 85 чыл бурун-
гаар Тываның садыг-үлетпүр банкызы
ажыттыганы;

1910 чылдың август 26 — Усинск
трактызының туудуунуң эгелээниниң 100 чылы
(амгы үеде М-54 «Енисей» федералдыг
чазагыг оруу);

1925 чылдың август 31 — «Шын» солунуң
85 харлаан юбилейи.

Октябрь

1945 чылдың октябрь 1 — 65 чыл бу-
рунгаар Тываның дыл, литература болгаш
төөгүнүң эртем-шинчилел институту тур-
густунган;

1935 чылдың октябрь 28 — ТАР-ның
прокуратура органның тургустунганы-
ның 75 чылы.

**VI. Көскү ажилдакчыларның юби-
лейлери болгаш тураскаалдыг хүннери**

Январь

1915 чылдың январь 20 — чогаалчы
Байкара Данмаевич Хөвөңмейниң төрттүн-
гениннен бээр 95 чылы.

Март

1920 чылдың март 1 — Тываның баштайгы
профессионал чурукчузу Всеволод Ламаевич
Тас-оолдун төрттүнгениннен бээр 90 чылы;

1930 чылдың март 15 — Тываның Чогаал-
чылар эвилелиниң кежигүнү, драматург Кла-
ра Чамыяновна Сагдының төрттүнгениннен
бээр 80 чылы;

1930 чылдың март 27 — Тываның Улустуң
чогаалчызы, журналист, педагог, төөгү эртем-
нериниң кандидады, Кызыл хоорайның хүн-
дүлүг хамаатызы Екатерина Түктүг-ооловна
Танованың төрттүнгениннен бээр 80 чылы.

Апрель

1925 чылдың апрель 10 — Нью-Йорктун
эртемнер академиязының кежигүнү, Тыва-
ның «Дүңгүр» хамнар ниитилелиниң Прези-
дентизи, төөгү эртемнериниң кандидады,
Тываның Улустуң чогаалчызы, Кызыл
хоорайның хүндүлүг хамаатызы Монгуш
Борхавич Кенин-Лопсанниң төрттүнгенин-
ден бээр 85 чылы.

Май

1915 чылдың май 10 — РСФСР-ниң И.Е.
Репин аттыг күрүне шаңналының лауреады,
ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү,
Даш чонукчузу Мижит-Доржу Сегбеевич
Хертектиң төрттүнгениннен бээр 95 чылы;

1955 чылдың май 21 — Россия Федера-
циязының хамааты камгалал, онза бай-
далдар болгаш бойдустуң айыыл-халапта-
рының уржуктарын чайладыр херектериниң
талазы-биле сайыды, Россияның Маадыры,
Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы
Сергей Күжүгетович Шойгунуң төрттүн-
гениннен бээр 55 харлааны.

Июнь

1920 чылдың июнь 10 — Тыва АССР-ниң
Дээди Советиниң, РСФСР-ниң Дээди Сове-
диниң депутады, Кызыл хоорайның хүндүлүг
хамаатызы Сергей Хочекович Красныйның
төрттүнгениннен бээр 90 чылы.

Август

1925 чылдың август 20 — Чогаалчы,
очулдурукчу, драматург, Тываның Чогаал-
чылар эвилелиниң, ССРЭ-ниң Чогаалчылар
эвилелдериниң кежигүнү Анатолий Федор-
ович Емельяновтуң төрттүнгениннен бээр
85 чылы.

Сентябрь

1935 чылдың сентябрь 3 — Тываның
культуразының алдарлыг ажилдакчызы,
композитор Солаан Кыргысович Базыр-
оолдун төрттүнгениннен бээр 75 чылы;

1920 чылдың сентябрь 7 — Тываның
алдарлыг артизи Владимир Шаравиевич
Монгалбининиң төрттүнгениннен бээр 90
чылы;

1875 чылдың сентябрь 13 — журналист,
чогаалчы, политик Иннокентий Георгиевич
Сафьяновтуң төрттүнгениннен бээр 135
чылы.

Ноябрь

1925 чылдың ноябрь 23 — Совет Эвиле-
линиң Маадыры Михаил Артемович Бухтуе-
втиң төрттүнгениннен бээр 85 чылы.

Декабрь

1940 чылдың декабрь 10 — Тыва Респуб-
ликаның Улустуң чогаалчызы, «Улуг-Хем»
сеткүүлдун кол редактору Черлиг-оол
Чашкынмаевич Кууларның төрттүнгениннен
бээр 70 чылы;

1920 чылдың декабрь 31 — РСФСР-ниң
алдарлыг артизи, ССРЭ-ниң Улустуң артизи,
Ленин ордениниң кавалери, Күрүне цирги-
ниң тыва бөлүүнүң удуртукчузу Владимир
Базыр-оолович Оскал-оолдун төрттүн-
гениннен бээр 90 чылы.

**VII. Делегей чергелиг болгаш регионал-
дыг хемчеглер**

Май — «Классик-шоу Азия төвүнде-
2010» делегей чергелиг аныак күүседики-
лерниң болгаш чогадыкчы коллективтерниң
конкурс-фестивалы;

Май — Москвага Тыва Республиканың
хүннери;

Июнь 24-26 — «Тыва бижик болгаш
бижимелдерни, бижимел тураскаалдарны
шинчилээриниң Россия болгаш Төп Азия
регионунуң айтырыглары» делегей чергелиг
конференция;

Август — «Тыва-экспо-2010» 7-и делегей
чергелиг делгелге-ярмарка;

Август — делегенин, Россияның болгаш
Сибирьниң чыынды командаларының ара-
зынга Россияның Маадыры С.К.Шойгунуң
кубогу дээш хостуг хүрешке делегей
маргылдаазы;

Август — Тываның Улустуң хөөмейжизи
Кайгал-оол Ким-оолович Ховалыгының 50
харлаанынга тураскааткан «Дембилдей-2010»
делегейниң хөөмей фестивалы;

Сентябрь — «Хакасия — Тыва — Крас-
ноярск край: кады ажилдажылга-2010»
регионнар аразының делгелге-ярмарказы.

**Тыва Республикада чарлаттыг болгаш
Башкы чылынга тураскаадып планнаан
хемчеглер**

Январь 15 — Тыва Республикада Башкы
чылының байырлыг ажыдышыны.

**Тыва Республикада чарлаттыг болгаш
Туризм чылынга тураскаадып планнаан
хемчеглер**

Февраль — Тыва Республикада Туризм
чылының байырлыг ажыдышыны;

Июль 24-25 — туризм болгаш культу-
ра-ның делегей фестивалы;

Июль — регионнар аразының 12-ти дириг
хөгжүмнүң болгаш шажынын «Үстүү-
Хүрээ» фестивалы;

Сентябрь — Улан-Батор — Улангом —
Кызыл маршруттуг делегей чергелиг турисчи
джип-тур.

ТӨӨГҮ — ДӨСТҮГ, ТӨРЕПЧИ — ЭЗЕРЛИГ...

Бөгүн бистиң солунуустуң арнынга кыш-ажылдың хоочуну, чогаалчы Иргит Бадра-ның парлаттынмааны «Човулаңдан човулаңче» деп тоожузундан эрги Тывага Шагааны канчаар байырлап турганының дугайында үзүндүнү парладывыс.

Эргим номчукчу! Силер мээң допчу намдарымны номчуруңарга бодунарны-биле черле демей эвес болур. Оон элдепсин-менер, хая көрүнменер, кочула-ваңар. Чүге дээрге мээң төрүт-түнгөш өскөн амыдыралымның төөгүзү дээрге, ол туруп турган шаг-үениң хире-шаа, байдал тургузуу ындыг турган-дыр ийин. Ону угаап-билип шыдаар ирги силер бе аан?

Мээң үем дээрге-ле силерниң төөгүңер ышкыжыл! Бир эвес мээң үем чок турган болза, силер бөгүн кайыын келген силер? Кымнар силер? Мен келир үеде силерниң мурнуңарда чок-даа болзумза, мээң бо допчу намдарым силерден ол айтырыгны сала бээр. Силер үе өттүр мээң караамче дорт көргөш, шынчы харыны берип шыдаар силер бе? Бир эвес шыдаас болзуңарза, силерде кандыг-бир аас-кежиктиг келир үе бар дээрзинге бузүрөвес ийик мен.

Мен бодумнуң намдарымны силерге сыгавайн-дыр мен! Ону помчааш, мени кээргезинер, кончуг чогаалчы, хөй чүве бил-ир кижилер саназыннар дээш эвес, оон кандыг-бир ажык-кончаа үндүрүп алың дээш эвес! Азы оон дора, мээң шын-меге бижээнимни хынап сойгалаар, истээр, сүрер — ын-дыг шолук сеткилдиг болуруңарны дыка-ла күзөвөс ийик мен.

Мону бижи олурар ужурум болза, силер кандыг-даа үеде, кандыг-даа аар-бергелерге таварышкыш, хол салдынып ундаравайн, «кижи мен» деп дээди атты ышкынмайн, чырык черге чаагай исти арттырып каарыңарны күзеп бодааш, ынчан ор мен. Оон башка мээң өлгөн соогүмге алдар-аттың-даа, акша-тогериктиң-даа, алдын-монгунуң-даа херээ чүү деп... Чүгле каян-бир мээң бижи-мелдеримни чонум оглу, кызы помчааш, бодунга ажыктыг чүвени илип ап, бичи-даа бол, амыдыралыңга дуза кылдыр ажыглаптар ирги бе дээн изиг күзелим кытыгарга, ону күчүлүг даянгынып кылып алгаш, соруң кирип мону бижээн мен...

Мен 1909 чылдың 12 айның 30 чаазында, даарта Шагаа, бөгүн бүдүүзү деп турар соок кыштын дүңезинде, бодуң тыва өгге манчы-кыдаттың оорга хөндүрбөс дарлалының үезинде, шаагай-манза шаккы-найнып, өрзөң кымчы сыңайнып, үе-човуур, аары-аржык, ажы-чуду кодан сыңмас, аал долдур турда, Таңды-Уранхай тос кожуунуң бирээзи Амбын кожуунга Тес унунда Шаңгып деп черге яды араттар Иргит Киваа оглу Ужун биле Иргит Күдере кызы Силицмаа олар-ның өг-бүлезинге төрүттүнгөн мен. Мээң адам Иргит Ужунмей дээрге анык-чалы шаанда-ла Моолга лама сургуулун дооскан, шариин шажынның аайы-биле Шуң-хелиң деп сагылга чет-тирген лама аттыг чораан кижидир. Ынчалза-даа шала караң корнур мен дээр, шыдыраа ойнаар, бай-шыдалдыг улус-биле аас былаажып, удук-маргыш кылып, оларның келир үезин баш удур даап чугаалап кааптар кижилер турган-дыр. Ынчангаш-ла боор, адамны «хам-чыгыр» дээш, Самагалдай хурээзинден бай-шыырак, уктуг-достуг улуг ламалар

үндүр «хөөгөшкен». Мээң адам аңаа ундараваан. Боду ышкыш яды-мөчүү Таңды-Тываның улуг Арзылаң мөгези чораан Иргит Күдеректин улуг кызы ус-шевер даараныкчы Силиц-маа-биле чолдуг оруктары кожаланчып, өг-бүле тудуп, амытаннның айбызын кылып, экти-холу дыш орбайн, амыды-рап-чурттай бергеннер. Баштай-гы төрүттүнгөн ийи чүвелери чыл четпейн, бүрлүп калганнар. Оон авам, күжүр амытан, кор-га-корга, мени борбактап алганы ол...

Амгы документилимде 1910 чылдың январь 26-да төрүттүнгөн апарган мен. Ону тайылбырлаптайн. Европаның чыл санаашкыны-биле эрги Тываның чыл санаары аңгы турган. 1917 чылга чедир Россияның чыл санаашкыны база өске турган. Россияны-биле алырга, мен 1910 чылдың январь 12-де төрүттүнгөн бооп турар мен. Оон кадында эрги тыва чаңчыл-биле Шагаада төрүттүнгөн уругга бир хар немеп каар турган. Ынчангаш хамык сан-чургай будалган кижиле болгай мен. А кол-ла херечим — Шагаада төрүттүнгөн ийин. Ынчангаш мээң Сүл-дем саңы Шагаада кышкан дээш ол байырлапга ынаам аажок.

Эрги тыва чаңчыл-биле алырга, эр кижилер бурганга чалбарып, оон ак тугун, үш Сүүрүн ыдыктаар, саңын кып-сыр боор чүве-дир. Эр кижиниң оюну безин үш — хүреш, чарыш, ча адары. А Сүлдөгө эр улус чылда бир катап Шагаа эртенінде тейлээр. Мынчап кээрде мен төрүттүңүп келгеш-ле, Сүлде бурганымга бараал-ган, баштайгы алгым-биле тейлээним ол-дур. Ынчан мээң ада-иемниң база Оюн Таңгыт акый сугнуң ийи өө Тестиң бир баяады Ортун-Дадар деп кижиниң инээн малдап турганнар-дыр. Дадарта Шагаа болур дээш ийи өгнүң кижилери хире-шаа-биле Чаа чылга белеткенип, өг оранының ишти-даштын ары-лап, ширбиң, кактап, идик-хевиниң орбак-дыдыын илди-нип, аш-чемин шаа-биле белеткеп турганнар.

Ийи өгнүң кадайлары кайы-зы-даа адак аар. Авам мырынай айы, хүнү үнүп келген олурган. Шала кежээликтей авамның эди аарый-ла берген иргин. Ачам-даа хөлзеп-ле үнгөн. Таң-гыт ашак, курякты өгге эккеп алгаш: «Че, канчаар бис, мыя боттарымыс-ла бо киживисти амырадып аар бис бе?» — деп-тир. Таңгыт кадай Чылбак уруг ора: «Чок, хоржок бис, мээң база белим ээлбес. Саарнай кадайны сүрүп аар-дыр. Тутса, тудар, чалаң-даа шыдаар-дыр ол» — дээн. «Шын-дыр» — дишкеннер.

Ачам ашын мунгаш, ырак эвесте Саарнай кадай сугже чүгүртүп-ле баткан. Кээрде өг ишти эрте-ле чыдыпкан, ол хиреде эжик-дүкчүүн-даа дээктөөзүн, манап-даа чыткан чүве дег болган. Кире бээрге: «Кымыл бо?» — деп, ыяш орун-да кадай кижилер шулуңнап. Дорде негей тон шугланган ашак чөдүргөн.

— Мен-дир мен ийин, угбай, Ужун. Өгге кижиниң эди аараан, силерни чалап чор мен, кандыг ирги силер? — деп, ачам мындыг болган.

— Охаай, барайн, барайн! Черле харын адыжым кижип турган чүве. Каян эди аарый берди? — деп, кадай чүвен орнун кыжырадыр шимчеп-ле үнгөн.

— Девин чаа, угбай. Саарнай кадай хеп-сынын кеттинип турда, ашаа Авыдаа ирей көзүн буруладыр одун чүшкүрүпкен.

— Сен, ашак, эртен оглуну Быдыргын угбазының чанынга апарып кааш, мээң соомдан дораан кээр сен, шагаалаар, дойлаар бис — деп, Саарнай угбай ирейинге дужаал бергеш, үне-ле халаан. Ачам тудугжу кадайны ушкарыпкыш, челзип-леткен. Тес унунуң соогу-даа дендии, аштка халдырга арын-баш чарлы бер чазар...

Орук ара Саарнай кадай ачамны байысаап-ла чораан.

— Дун урууңар бе?

— Чок, угбай, баштайгы ийи чүвелеривис бүрлүп калган.

— Хы... — деп, кадай бодам-чалыг кынны берген.

Ачам аалга келге-ле, кадайны аштан дүжүрүпкеш, ашын баглааш, боду өгге де-гийт кире халаан. Авам човуур-таан аажок. Колдундан дордум кур-биле шалбалааш, орун ба-жында астындыр бектеп каан...

Саарнай олчаан барган, даш-тын саадай берген. Манаан, сураг. Үнгөш кыйгырага, ында молдургалар каяазында үнү багайтыр дыңналган. «Бо чоон-чап барган кадай боор?» дээш халып чедө бээрге, удур бо үнүп олурган. Холундан алгаш, өгге кирип кээрге, ам-на ийи холун отка чылыдыр дөгөп алгаш, бичи тудуучаңнап чорда-ла, уруг дүжүп келген.

— Хо-ок! Бо чүвөңер хуна чүве ышкыжыл! — деп чоруй, хинин кескеш, думчуун сы тут-каш, белеткеп каан арыг чөргектерге ораапкан.

Авам ынчаар Шагаа дүне-зинде караа чыраан. Улус оожургаан, аш-чемни кылган, хөөрөшкен.

— Ол канчаарың ол, Саарнай угбай, кижилер кызып чорааш, чалап эккеп аарга, молдурга каяазынче мургуйтуп кире бээр? — деп, ачам ам-на өөрүш-күлүг айтырган иргин.

— Ой, өршээ, чылыг каяа иштинге тейлеп кире бербес ийик мен бе, хом батсыхоо! Амды ийи бүрлүп калган чүве-лериңер соондан будалбазын дээш дарыйгылардан диленип турбас ийик мен бе аан. Оон доңгаярымга, бир тенек мол-дурга соом орта үзөр орта, кал-байып кааш, туруп чадап, па-дын парадым шээй, уруглар — дээрге хамык улус ону чаптап, шаанга кирип каттырышканнар.

— Чаа, моон мурнунда чүве-лериңерниң хини хээрэк болган-дыр. Ындыг таварылгада үш дом деп чүве бар. Соңнайгы төрүттүнгөн чүвени мындыг эвеле — дээш, Саарнай кадай үне халааш, даштын чыткан ыт дес-пизин кирип кээп, отка чылы-дыр дөгөш, чаа төрүттүнгөн уругну орта кавайлап алгаш: — Аваңның эмииниң сүдү ам дээр-де дүшпээн-дир, оглум, акы-ларыңның сартыг-дыр, бо куруш-как чүвени шөйбелеп көрөм! — дээш, бодунуң чаргаш кара эмиин уштуп кээп, эмире бер-ген. Бирги дом ол! Орта авам, ачам дыка өөрзөн дээр.

Саарнай кадай оон соонда:

— Эртен Шагаа-ла болгай, уруглар, кижини ыт деспизинге канчап чыттырар боор. Ам ийи-ги дом мындыг! — дээш, тараа хоорар хөөлүг, кара, чалгып папка чаш чүвени кавайлап алган. Тарбыдан-ла, дүкпүртү-нүп-ле турар: «Өлгөн бурган шывынаа, сывынаа! Өзен бажы

дүгүнээ, сүгүнээ!»

Дан адып, чөөн чүктен хүн хереп үнүп орда, эр кижилер Сүлде бурганга тейлээр деп белеткени берген. Саарнай кадай ам оглун аптыра аксы калбак ыяшка кавайлай шаап алган. Үш дугаар дом оон-биле бол-ганы ол чүве-дир.

— Көрүңерден, тотактыг ху-на шээй, ашактар-биле Сүлдөгө тейлээр сен бе, оглум? — деп, Саарнай кадай чаш мени чассы-дып олурда-ла, кускуннап ыг-лаан-дыр мен. Сүлде бурганымга бир дугаар бараалган, тейлээним ол-дур, Ачам аажок амырап, ийи чаагы долбанныг кызыл апарган турган дээр.

Шагаа эртенінде авам, ачам-ның ол чоок-кавыда төрелдери «олча-омактыг» болган улусун дыңнажып каапкан, чолукшу-жуп сөктүп чедиң келген.

Ол шагда тыва кижилер Ша-гаада шупту чолукшуур. «Чол» дээрге орук-суур дээн. «Угжур» дээрге демнежир, аргажыр дээн. «Амыр-ла бе!» — деп келген кижилер чолукшуурга: «Мендээ ийин» — деп, орган кижилер тура халааш, улуг кижиниң болза, ийи билээнден ийи холунун адыжы-биле адаандан сөлей арак тудуп, хүлээп алыр. «Ыт-куш кандыг тур?» — дээрге: «Су-раг ийин, тайбың-чаагай тур» — деп харыылаар. «Думаа-ханаа сол-ла тур бе?» — дээрге: «Сол-чаагай, өршээлдиг-авыралдыг тур» — деп харыылаар. Оон: «Силерниң кандыг турар ирги?» — дээр. «Чүгээр, сол-менди, чаяанныг, чыргалдыг тур бис!» — деп харыылаар.

Анаа хүннерде чүгле «амыр-ла» дээрге, «мендээ» дээр. Ды-лывыста ам чүгле «мендиле-жир» деп сөзүвүс артып калган-дыр. Сеткилге эргим-даа, ха-рааданчыг-даа. Амгы «Экии» деп сөс тываларга турбаан. Ону 30-40 чылдарда моолдарның «Сайн байна уу!» деп мендизин дорт-ла моол дылдан тыва дыл-че очулдуруп, «хувискаал-чыдыр» ажыглай берген чүве бо...

Шагаа хүнүнде Сүлдөгө тей-лээр дээн эр улус кандыг-бир тей азы бедигээш чер кырынга үш ыяш, даш сүүр тургузар. Олар чадыр хевирлиг болур. Оон ортузунга ак туктуг урук панчып каар. «Саң» дээр хүлер азы моңгун сава иштинге артып кужуну сүүледир өрттедипкеш, оон чанынга «самбыл» дээр ширээ тургускаш, кырынга согун азы ок, дайза-саадак, хи-рээ-балды, шүүче, эгээ, сыдым, кымчы, чүген-чулар, содак-шудак дээш, эр кижиниң эдилел-дерин делгээш, ону артыжаар.

Ак чем, манчы-хуужуур ыш-каш чем дээжизин үш сүүрнүң иштинге кагаш, өрттедиптер. Эң улуг назылыг ирей кижилер аарагазын ак тукче чажып тура, алгыш-йөрээлин номчуур. Оон соонда хүн үнер чүкче ко-рундур шупту эрлер солагай талакы будунуң дискээн черге паштыр олургап, оттук-бижээн ооргазындан дүжүргөш, мур-нунче сула салыпкыш, бөртте-рин ужулгап, дошказын өрү кылдыр мурнунга салгаш, ийи холун тейлей туткаш, баштай-ла тейинге дээскеш, «Ада-чур-тум, өршээ, Сүлде Хайыракан!» деп тейлээр. Оон ол-ла холдарын сегел дужунга эккелгеш, «Арат чонум, ажы-толум, алган эжим, өршээ!» деп тейлээр. Адак соон-да баар дужунга дегзип: «Ал бо-дум, амыр-кадым, аш-холум, арбын малым, өршээ!» дээр. Үш катап ышчаар тейлээш, ту-руп келгеш, дорт чүкче мөгөйип бараалгааш, холун солей тут-каш, курайлаар. Оон бөрттерин кеткеш, шупту чолукшуп, чы-рык-чаагай күзээшкннерни

бот-боттарынга чуга өөрүшкү-маңнай кээрлер.

Оон соонда хамы наар: харга боражы таныр, чунгулаар, шыдыраалаар, даал зерлээр, кажыктаар маргыштыг оюн — сый шанчары. Аш-шег чок. Бай-бай улустары яды-я буян-кежик коргузу быштак, эът-чем, оо ажы-толунге чылып-сын-даа хайырлап бе кижилер Шагаада тод кижилер Шагаада хо-глээ

Сүлдөгө тейлээ чанып кээрге, аалда база катап чолукшу-гаага белеткээн аш-лап кириптер. Чаа т кижизин база дойла

Хин-авазы Саарнай хой ужазы салыпкан

— Мону мен ана л жуметтер ышкыш ма олур, таптыг кези арам — дээш, кадай пактанып олуруп а улус чир-шоң дүж каттырышкан. Чүге шагда улгады берген жи черге маспактан турган, «савазы хая Саарнай ужань чонга үлээн.

— Чаа, ам оолдуң деп адаар бис? — деп Авам чыткаш:

— Моон мурнунд чүвелерниң аттары биле Өшкү-Саар тур оолду Лоңчатнай дег ирги? — диген.

— Хин-авазы чүү — дишкеннер.

— Мен девин-не ыт Хуна деп адапкан-на — диген.

— А ачазы? — дэ

— Хин-авазыны-адын Хуна, а чогуң Лоңчат-оол дизе ка деп, ачам холбаан дэ гаш чаа төрүттүңге Хуна полалыг Лоңч адааннар.

Оон белектер Ачамның кады төрээ Иргит кайгал Тараа анык чыраа-саяк бо геш, оолдуң шол а Бора дээр-дир, Бора а ганда — дээн.

Мен билип кээри Бора-Хуна чүве. Дөр-лымга чедир уру «Ой-Хуна», «Өктек-Х ра-Хуна» деп кыжы-лар. Тоовас-даа апар

Беш харлымда а гарып аарый бээр мени Идам-Камбуу д тейледип чедире бер эм-таң-даа берсейн: «Чүвүрээзин шайгылапты дырып ижирткеш, э саржаг бербес силер Оон: «Бо оолдуң ады кижилер, Маайны аттан берейн. Ынчаар дага кирип бижидип — диген. Олчаан аары

Ол хевээр улус м ны-Бадра дээр апарга Маайны деп сөс чит Бадра апарган мен.

Чырык өртемчей амытан бүрүзү ток кеш-ле, Өлүм хайы шиглештер. Ол ийиш чуртталга дээр. Оон ү берге, оон нарын, оон чүүл бойдуста чок. Эгезин Шагаа Сүд чурттап эгелээним чүүл эвес болгай аан. Шагаа мендээ дык байырымның...

Иргит

ШКОЛА БОЛГАШ ҮЕ

Арга-дуржулга солчулгасы

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛ УЛАМЧЫЛААР

8-2009 өөредилге чылының башкы-
агуст чөвүлел хуралына тыва дыл,
башкылары методиктиг каттыжыш-
секциязынга чылдың планын дугуржуп,
республикада билдингир апарган аныак
чы, Тураның № 2 ниити билег ортумак
зында башкы М.Н.Ооржактың база ооң
лгасы-биле ажылдап турар тыва дыл
ларының арга-дуржулгасы-биле таныжып
дугайында сүмелешкеш, шийтир хүлээп
бис. Ыпчанга ол айтырыгны амыдыралга
ндырып, эрткен чылдың төпчүзүндө
дугустуң тыва дыл, чогаал башкылары Би-
жуунуң Туран хоорайга арга-дуржулгасы-
аныжып, ужуражылганы эрттирдивис.

ан школазының
лары бисти уткуп,
ла Алдан-Маадыр
чурт-шинчилел
иң Сафьянов ат-
бырынга чедирди.
дугаарында аңаа
ывыс таварылга
алган. Туран хоо-
а төөгүлүг базым-
Тываның төөгүлүг
дээрзин музей хе-
п турар. Ооң эр-
изи Т.Е.Вереща-
зейниң төөгүзүн
у-биле таныштыр-
гдыванга экспонат-
камаарыштыр дел-
йи-биле тайылбыр-

ны кылган. Ук хоорайның
тоөгүзү орус чон-биле ту-
дуп холбаалыын музейде
делгелге бадыйткап тура-
рын көрдүвүс. Би-Хем
кожуунда «Хааннар шы-
наазында» бүгү делегейни
алдаржыткан «Аржаан-1,
2» базырыктардан тывыл-
ган эдилелдер база бар. Оон
аңгыда тыва чонунуң тоо-
гүзүңге хамаарышкан чу-
руктар, эдилелдер, амгы
үеде дүшкөн «Кызыл та-
раачын» совхозтуң төөгү-
лүг оруун көргүскөн фото-
чуруктар, бойдус булуңун-
да дириг амытаннар, куп-
тар дээш, кичээнгеи

хаара туду бээр солун
чуулдер-ле хой.

Төөгү-биле танышка-
нывыс соонда Туран ор-
тумак школазының тыва
дыл, чогаал кабинетинге
келдивис. Кабинетте амгы
үениң негелдези-биле де-
риттинген интерактивтиг
самбыраны ажылгап тур-
гаш, мастер-класстарны
эрттирген.

Тес-Хем кожуунда бис-
тин башкыларывыстың чо-
гаадып тургусканы 2006-
2007 өөредилге чылында
эгелеп эрттир турар «5-
8 класстар аразында тыва
дыл эртеминге кожуун
чергелиг олимпиаданың
дугайында» деп темага
дөрт дугаар болуп эртер
угаан мөөрейиниң дуга-
йында Самагалдай № 2
школазының башкызы
А.М.Тирчин дыңнадыгны
кылган.

«Тыва дыл олимпиа-
дазынга өөреникчилерни
канчаар белеткээрл?»
деп айтырыгга хамаарыш-
тыр С.Б.Сырат (Чырга-
ланды) чаа технологияның
аргазын ажылгап, башкы-
ларыны төрүттүнген
үелери-биле бөлүктөргө

чарып алгаш, оларга даал-
галар берип ажылдаткаш,
чажыдын ажиткан.

Өөреникчилерниң кыл-
ган частырыгларының
дүрүмнерин катаптаар ар-
галарын, чуруктар дуза-
зы-биле кандыг даалга-
ларны берип болурун
«Частырыглар-биле
ажыл» деп темага Туран-
ның № 2 школазының ме-
тодкаттыжышкын удур-
тукчузу М.Н.Ооржак та-
йылбырны кылды.

«К.Кудажының «Кы-
зыл-Бөрттүг» деп тоожу-
зунда кол маадырның про-
тотиви» деп солун темага
А.Б.Суктар (Туран) дыңна-
дыгны кылган. Ол Тывада
билдингир журналист чо-
раан Маады Кара-Тонгун-
биле чогаалдың кол маа-
дыры Кызыл-Бөрттүгнүң
амыдырал-чуртталгазын-
да чоок талаларын дең-
нээн табилчаларны ажыл-
лап тургаш, көргүскөн.

Якутскиге аспиран-
тура дооскан Р.М.Донгак
(Туран) амгы үеде шинчи-
леп турары «Тыва литера-
турада романнар дугайы»
деп темага бодалын иле-
реткен. Ооң ажылынга ха-

маарыштыр башкыларның
салган айтырыгларынга
тода болгаш билдингир
тайылбырны кылган.

Оон аңгыда башкылар
тыва литературада чам-
дык маргылдаалыг айты-
рыгларга хамаарыштыр
боттарының бодалдарын
илеридип, «төгерики стол-
га» чугааны кылган. Ужу-
ражылгавыстың кол со-
рулгасы арга-дуржулга
солчулгасы болганда, ийи
кожуунуң башкылары
тыва дыл, чогаал кичээл-
деринге ажылгап турары
арга-методтарын, боттары-
ның дуржулгасын удур-
дедир солчуп, аппарат-
тарга, видеокамераларга
тырттырып ап, диск,
флеш-карталарга кирип
бижидип алган.

Ужуражылганың түң-
нелинде мындыг ажыл-
тыг-даа, солун-даа арга-
дуржулга солчулгасын
соксатпайн, башкыларның
чогаадыкчы эгелээшкы-
нип уламчыларын дугу-
руштувус. Бис-биле бир
домей бурунгаар сорулга-
ларны салып алгаш, чога-
дыкчы, хей-аъттыг ажыл-
дап турар коллегаларывыс
бисти сорук кириди.

Анджела ТИРЧИН,
Тес-Хем кожуунуң тыва
дыл, чогаал башкылары-
ның методкаттыжыш-
кышының удуртукчузу.

КЫМ
СПОРТКА
ЫНАК
БОЛДУР...

Өвүр кожуун —
Тываның база бир каас-
чараш, бойдус-чуру-
малдыг, аржаан-суглуг,
аң-меңгиг, кат-чимис-
тиг, онзагай уран-ше-
вер, чогаалчы, шүлүк-
чү, шыдыраачы, мөгө,
спортчу кайгамчыктыг
салым-чаяанныгларның
чурту.

Бистин амыдыралы-
выста бир кол черни ээлеп
турар чүүл — кадыкшыл.
Кадык-шыырак, сергек
болур дизе, спорт-биле
оңуктежири чугула. Кым
спортка ынак болдур,
ыпчан кижилерниң янзы-
бүрү аарыгларга тавар-
жыры кызырлып, эки түң-
нелиг, спортчу чедиш-
киниг болур.

Саглы ортумак школа-
зының башкылары болгаш
ажылчынары спортка
дыка ынак. Чоокта чаа
школага чаа 2010 демир
олуттут, сес ак меңгилег,
ак Пар чылынга таварыш-
тыр профком шашки,
пахмат, теннис, волейбол,
баскетболга спартакиа-
даны организастан эрт-
тирген. Ук маргылдаага
хоочуннар-даа, аныктар-
даа кончуг идепкейлиг
киришкен.

Ылаңгыя хоочун
спортчу башкыларывысты
болгаш ажылчынары-
высты демдеглекседим.
Ол дээрже З.К.Кожервей,
Л.Б.Монгуш, Г.К.Саая,
М.Д.Саая, З.К.Куулар бол-
гаш оскелер-даа. Аныак
башкылар болгаш ажыл-
чынаар командазынга:
А.М.Шойжун, А.Э.Мон-
гуш, Ш.К.Саая, А.Ш.Оор-
жак, Р.Д.Саая дээш, оон-
даа оскелер идепкейлиг
киришкенер.

Спортчу чидиг деми-
сел дөрт хүннүң дургу-
зунда үргүлчүлээн. Ооң
түңнелинде I черни — чаа
школа, II черни — интер-
нат, а III черни эрги шко-
ла биле эге школа үлөш-
кен. Идепкейлиг, шыырак
киришкен командаларны
школаның профчөвүлели
тус-тузунда шаңнап мак-
таан.

Ыпчанга чаа чылды
коллектив оюн-маргыл-
даалыг уткуп, ойнап
хоглээн. Школа, суму,
кожуун чергелиг маргыл-
дааларга ам-даа улуг
спортчу чедишкениннери
болгаш чогаадыкчы ажыл-
ипти күзедим.

Уран КУУЛАР,
күш-культура башкызы.

МААДЫРЛЫГ ЧОРУУНГА КИЖИЗИДЕР

а-Хөл ортумак школазында
яның патриоттарын өстүрүп турар
деп уруглар болгаш аныктар
идилгезинче угландырган аңгы-
сезектерлиг улуг төлевилел ажыл-
гар.

ээн чериниң тоогүзүп ооренип, чону-
у-чаңчылдарын хүндүлээр, хөгжүдөр
ити үзел-бодалдарын бедидер, эге
пинчилел ажылдарынче сундуктурар,
уң сзулуг хамаатызы турушту хевир-
порт, уран чүүл, туризм дээш, бүгү
эг бедик культура угаан-бодалдыг
ды өстүрүп-кижизидери төлевилелдиң
рулгалары болуп турар.

улуг төлевилелдиң «Кым-даа, чүү-даа
урбаан» деп адырын школада уруг-
а «Лидер» хой-ниити организациязы,
лассчыларның «Ритм» эвилели, ыры
анчы болгүмнериниң киржикчилери
школада пионер (салгалдар) организа-
ның бапкарлыкчы башкызы Чодураа
й-ооловна Чыртык удуртуп турар. Ооң
рулгасы — эки турачыларның, дайын
парының чырык адын мөңгөжидип,
аң адын эдилээн кудумчузунда, чурт-
раан оран-савазынга азы ажы-толү оран
тынга маны дапта ат-сывын оюн
эң тураскаал-самбыраларны ажыдары.
чурт дээш дайын-чаага эрес-лидим
чораан чаңгыс чер-чурттугларының
рлыг чоруун салгалдан салгалче
дар, кажан-даа утпас, шериг-патриот-
жизидилгеге дадыктырар.
Дайын-чааның чылдарында
дадай дивейн, тулчуп чораан
сырган-ачай кезээ шагда
сыдывыста кожа чоруур.

Ажы-толүң ажы-толү
Аравыста омак-хоглүг,
Оглуң база улай
Оуруңу дозеп чору.

Ошкун чылдар ыраган бол,
Доозаы уттундурбас.
Сөвей чылдар эрткен-даа бол,
Өөрөжиң орган дег бис

— деп, одуруглар-биле
эрткен күзүн эки
турачы дайын хоо-
чунуң чырык адынга
тураскаал-самбыра
ажыдышкынын бе-
леткээрин башкы Со-
лангы Сергеевна Дагба-
Лама эгелээн. Калбак
Ховалыг Сегбеевич
1922 чылда Чаа-Хөл
кожуунуң Изиг-Кара
арбанынга төрүттүнген. Шериг албаны
эрттирп тургаш, «сапер» мергежил чедип
алган. Дайынче чоруурунга чедир салбыр
командириниң хүлээлгезин күүседип турган.
Эки турачы эскадроннуң үшкү взвод коман-
дириниң дузалакчызы, улуг сержант. Де-
ражно дээш тулчуушкунга онза шылгараан.

Тишлелгениң 65 чылынга

Улуг лейтенант Монгуш Сат командири тул-
чуушкун үезинде амы-тынында маадырлыгы-
биле чарлырга, ол өйдө дайынчы эштерин
эрес-лидими-биле баштаан.

1944 чылда оттуг чаадан менди чанып
келгеш, Чаа-Хөл райком партияга 1946 чыл-
га чедир ажылдаан. Совет партия школазын
дооскан. «Ак-Хем» колхозка даргалап, «Ста-
лин» колхозка тудуг бригадири турган. Оон
«Найырал» совхоз тургустунарга, тараала
Шаңчыга шаң эргелекчилеп, үр чылдарда
ажылдаан. 1978 чылда Шаңчыга мөчөөн. ТАР
ордениниң, «Дайынчы ачы-хавыязы» дээш
хой санныг дайынчы медальдарның болгаш
ажыл-ипчи хүндүлел бижиктерниң эдилек-
чизи чораан. Чаа-Хөл суурда 1994 чылда
«Калбак Ховалыг» кудумчузун байырлыг
байдалга ажыдып тураскааткан деп кыска
намдары-биле чыылган улусту таныштырган.

Улуг оглу О.Х.Калбак биле кенни Марга-
рита Мадар-ооловнаның № 17 дугаар бажыңга
кожуун, суму, школа болгаш хой-ниити удур-
тулгасы чыылган, эки турачының ат-сывын
сиилбип ойган манны даш тураскаал самбыра

ажыдышкынынга сос ап, ба-
йыр чедирп, сактышкын-
нары кылган. Улуг класс
өөреникчилери эки турачылар
дугайында шүлүктөрүн ном-
чаан.

Бо тураскаал-самбыраны
Кызылга чагыдып кылдырты-
рынга оглу, кенни, уруглары
Татьяна, Галина болгаш «На-
йырал» совхозка алдар-ха-
выялыг ажылдап чораан, эки
турачының акызы Шолур Сегбеевич биле
авазы Сирицмаа Дамчатова оларның уруу
Лориса Ховалыговна, күдээси С.Т.Дамдын-
оолдар улуг материалдыг дузаны каткан.

Чаа-Хөл ортумак школазының өөреник-
чилери башкыларның удуртулгасы-биле ТР-
нин Өөредилге яамызының шугумунда эртип
турар конкурса 2008 чылдың май 19-та
киришкен. «Мен Россияның хамаатызы мен»
деп хевиринге Хүндүлел бижик-биле шаң-
наткан. 2009 чылдың май 19-та «Кым-даа,
чүү-даа уттундурбаан» деп төлевилел-биле
киришкен. «Хамааты бот-идеңкей» деп хе-
виринге Хүндүлел бижикке төлөстиг болган.

Эрткен чылын Новосибирск хоорайга
эрткен «Россияның патриоттары» деп улуг
төлевилелдиң «Россияның патриоттарын
өстүрүп тур бис» деп төлевилел-биле Россия-
ның 216 школаларының аразында Чаа-Хөл
ортумак школазының удуртулгасы респу-
блика мурнундан киришкен, моңгун медаль-
ды чаалап алганы — улуг чедишкин.

Ыпчанга школаның удуртулгасы
С.С.Ондар уругларның болгаш аныктарның
патриоттук база ниити кижизидилгезинче
сагыш салып турары демдеглексенчиг.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга тишлел-
гениң 65 чыл оюнга чедир Чаа-Хөл суурда
кудумчуларда адын тывыскап эки турачы-
лар Т.Д.Белек биле Т.Ш.Хүргүлек оларга
тураскаал-самбыраны ыяап ажыдарын
планнап турар.

Дегут ДЕМЧИК,
Чаа-Хөл кожуун чагыргазында архив
килдииниң эргелекчизи.

Айлаң ДАРЖАА

Шокар медээлер

Кызыл хоорай

ШЫЛГАРААННАРГА
— СТИПЕНДИЯ

Кызыл хоорайның мэриниң 2010 чылда стипендиязынга төлөпиг болган Тываның өөредилге черлериниң сургуулдарының даңзызы тодараан. Олар кымнар?

ТКУ-нун студентилери: Начын Доре, Ая Норбу, Сайсуу Херел-оол, Виктория Власова, Аясмаа Куулар, көдээ ажыл-агый техникумундан Шеңне Саая, Кызылдың педагогика колледжининден Олеся Проникова, Кызылдың эрге-хоюлу болгаш экономика техникумунун студентизи Олег Коровин, Кызылдың уран чүүл училищези: Ак-кыс Дамба, Кызылдың автоорук техникуму: Аюхан Күжүгет, республиканың медицина колледжининден Лолита Монгуш, 1 дугаар ПУ: Марта Монгуш, 4 дугаар ПУ: Чингис Кара-Сал, 10 дугаар ПУ: Алдынай Монгуш, 11 дугаар ПУ: Виталий Тюлюш олар-дыр.

2700, 1800, 900 рубль хемчээлдег чангыс катап алыр бо деткимче стипендияларны январь 26-да байырлыг байдалга тывыскаан.

Шагаан-Арыг

ХООРАЙ
БАСЕЙННИГ
БОЛУР

ТР-ниң Чазааның чоокку чылдарының планынга Шагаан-Арыг хоорайга кылымал оуттут спорт шөлүнүң шывын бээр деп турган болза, ам эрткен чылдың ажылдарын түңнөп тура, бассейн тудары оон ажыктыг деп сүмележиپ көргөш, планче кириген деп, Шагаан-Арыг хоорай чагыргазының даргазы Ш.К.Бойбу өөрүшкү-биле дыңнатты.

Чаа-Хөл кожуун

ЧОГААДЫКЧЫ
ТУРА-СОРИК-БИЛЕ

Чаа-Хөл ортумаа школазының башкылары 2010 чылды чогаадыкчы ажылы-биле эгелеп алганнар.

• Бодалдар
дизии

...Аас-кежик дээрже сорулга ол-дур.

Аристотель.

К и ж и н и ч чуртталгазының эң чугула чүүлү — оон арыг-чаагай ады.

Алех.

А.Чеховтун 150 харлаанынга тураскааткан темалыг кежээге оон чогаалдарынга үндезилетинген янзы-бүрү үзүндүлери шиижиткеш көргүскен мөөрей солун, чидиг байдалга эрткен. Түңнелинде бирги черни ийи класс 10 в, 11 в, ийиги черни 9 а, 11 а, үшкү черде 10 а ээлээн. «Эң эки ойнааны дээш» деп тускай шанналды Чойгана Ондар (9 а), Чойгана Бегзиге (10в) тывыскаан. Башкылары: Оксана Кара-Сал (класс башкызы), Айслу Данзырын (эртем башкызы), Ирина Чаш-оол (класс башкызы), Наталья Тюлюш (эртем башкызы) класс-тарың эки белеткээнин жюри демдеглээн. Школаның хоочун орус дыл болгаш литература башкылары Светлана Сотнамның (11 а, 10 а), Светлана Хомушкунун (9 а) кичээлдер эртирип турар класстары бо хемчегте иденкейлиг киришкенин темалыг кежээни белеткээн башкылар Татьяна Кара-оол, Айлана Монгуш дыңнаткан.

ЧЫВАР СООК
ТУРЗА-ДАА...

Чаа-Хөл кожуун чагыргазының доктаалы-биле Чаа-Хөл школазының өөреникчилерин эртенгиниң 7 шак үжөндөн 8 шакка чедир тускай тургузуп каан чурум езугаар ийи автобус халас школаже эккеп турары дыка эпиг болуп турарын Чаа-Хөл ортумаа школань директору Саяна Ондар редакцияже долгааш дыңнаткан. Чывар соок кудумчуда турза-даа, өөреникчилерниң кичээлден озалдаар болгаш кичээл үзери эвээжээн деп оон дыңнадындан билдим.

МАЛЧЫН
КЫШТАГЛАРГА
ЧЕТКЕН

Чаа-Хөл кожуун чагыргазы 11295 тонна хөмүр-дашты кожуунуң күсели-биле саткаш, 589 инвалид хамаатыларга «Чаа-Хөл кожтоп» албан чериниң складындан 2 тонналап халас үлөп турар.

Кожуун девискээринде шупту 57 малчын кыштагларны мал болгаш кижилер эмчилери чагырга чериниң специалис-

тери-биле кезээн. Бел, Саргол деп черлерде хар улуг, кокайлар дүвүрелди болдуруп турар. Бо чайын улуг долу дүшкени-биле кожуунуң мал ажылдыглары эрткен чылдарга деңнээрге, эвээш ситен белеткеп алган. Ынчангаш малчыннар бергедээш-киннерге таваржып, өске кожууннардан мал чеми садып алыр дээш хемчеглерни чорудуп турар.

ТУДУГ ШАЛЫПКЫН
ДООЗУЛГАН

Шанчы сумузунда чаа школаны 2009 чылдың декабрь айда тудуп эгелээн. Оон тудуу бо хүннерде доозулган, Шагаа соонда ажылгалче кирер.

Күш-ажыл рыногунда

ДОКТААЛДЫ
ХҮЛЭЭП АЛГАН

«2010 чылда Тыва Республикага күш-ажыл рыногунга дүшкүүлүг байдалды чавырылдырар» республиканың тускай сорулгалыг программаның талазы-биле №644 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа 2009 чылдың декабрь 25-те хүлээп алган.

Эрткен чыл «Шын» солунга «Күш-ажыл рыногунда» деп рубрика-биле үнүп турган материалдардан билир болгай силер. Бо чылын база ол ажыл уламчылаарын бо доктаал магадылап турар. Күш-ажыл рыногунун негелдезин мурнады белеткеп өөредир талазы-биле 100, стажировка эртер өөредилге черлерин доосканнар 750, оларны ажылга өөредир 225 даңдыныкчылар болгаш бодунуң ажыл-агыйын ажыдып алыр 576 ажыл чок хамаатыларга деткимче акшалар көрдүнгөн. Бо чылын эрткен чылгы ажылды сайгарып көргөш, бодунуң ажыл-агыйын ажыдып ап турар хамаатылар немелде 2 ажылчын олуту тургузар болза, оларның күш-ажылын төлөп бээрине база немелде акшалар көрдүнгөн турар кылдыр төлөвилелди ажылдап кылган деп, Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар талазы-биле күрүне албаны агентилелдин күш-ажыл рыногунун анализи килдизиниң начальниги Чечең Валерьяновна Артына дыңнатты.

ДЫҢНАДЫП ТУР

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АВТОМОБИЛЬ ОРУКТАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ» күрүне албан чери Хандагайты-Мугур-Аксы, Мугур-Аксы-Кызыл-Хая аразының автомобиль оруктарынга вездеходтардан өске автомашиналарның чорууру берге дээрзин чүк сөөртүкчүлериңе дыңнадып тур. Агаар-бодустун берге байдалдарында (улуг хат хадып, дүвү-шуурган болуп турарының уржуунда) «Сап», «Аныктар», «Бора-Шай», «Мойналык», «Калчан», «Хатчы-Баалык», «Сагды-Бажы», «Арзайты», «Барлык-Бажы», «Чолдак-Орук», «Кара-Хову», «Ак-Адыр», «Тоолайты» деп арттарны болгаш баалыктарны эртери дыка нарыыдаан. Оон-биле холбаштыр Мугур-Аксы, Кызыл-Хая суурларже кывар-чаар материалдарны, хөмүр-дашты чүгле оруктарга торулбас болгаш бичии-даа үрелиишкин чок автотранспорт-биле сөөртүрүн дилеп тур.

Төрүттүнген хүнүңер-би.

Чыраа-Бажы суурда чурттап чоруур бисти Валерий (Хөөкүй-оол) Ундаш-оолович январь 29-та 50 харлаар. Ынчангаш к таварыштыр честевиске каң дег кадыкшы назынны, бергелерге торулбайн, ам-даа ом буян-кежиктиг чурттаарын йөрээп тур бис.

Кызыл хоорайда чуржузу Долаана күдээни Николай Санда

Январь 28-31-де

«Сибедей» спорт

БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ
«СПОРТ-НАРКОТИКТЕРГЕ
УДУР» ДЕП АКЦИЯЗЫ

Тыва Республиканың Бокс федерациязының президентизиниң шаңналы дээш 1994-95 чылдарда төрүттүнген элээди оолдар аразынга

БОКСКА РЕГИОН МАРГЫЛДА

Сибирьнин федералдыг округунун регион спортчулар киржир.

Программалар:

Январь 28 — маргылдаалар 14.00 шактан Байырлыг ажыдышкыны — 17.00 шакта
Январь 29 — 12.00 шактан баш удур деми эгелээр.

Январь 30 — 14.00 шактан чартык фин оюннар эгелээр.

Январь 31 — Түңнел оюннар болгаш мар байырлыг хаашкыны, тиелекчилерни шылгарааннарны шаңнаары 12.00 шактан э Кирери хостуг.

Кайгамчыктыг ховар салым-чаянныг кады чурттаан оол Александрович Сандактың чырык адынга тураска

Сагыш-сеткил өскүссүрөп чааскаанзырааш, Саймааралга алзы берген караам чаштыг Ханада сээң хөрек чоруун көрүп алгаш, Харлыгыксап ыым-на келир чоктанчыыңны. Алыр-албас «алдан бирини» хараазы бе? «Адың бажы» электен-не хоя берди. Алдың тының өштүг өлүм үзүп каарга, Аал-оран сен чогуңда ээнзиреди. Бурган шаңнаан чурумалдыг чуртталганда Буян-чолдуг балаттынмас изиң арткан — Ховар диртип, эдилээниң салым-чаян Хоор чонун магададып кайгаткан-даа. Ындын бодаан ыракшылдыг күзелинден Ыдың болган уран чүүлге бердинген сен. Чажыртынмас талантыңны чалгын кылдың, Чаа-Хөл уну Ак-Турууну алдаржыттың. «Эдер-хааржааң» эгиннепкен саныңда-ла Эртинелиг ишти-хөөнүң чештине бээр — Ыаңгылыг, тааланчыг үнүң онза, Ырлыг-чүлүг сеткил байлаан сөңнөп чордун Кашпалыңның шыпшыын тепкен чуңма те дег Кашпагайын, аваангырың деңнеп четпес, Кончуг нарын күсүлдеңни хоомай эвес — Хостуг кылгаш, хыың ханып чораан-даа сен. Оолдарың, кыстарыңга оорга болуп, Оруун изеп, ажыдып каан ачың улуг, Олар сени олчаан дөзөп, салгап артар, Оңмас-читпес алдар-адың кадагалаар. Хөгжүм биле ыры-шооруң аялгасы Хөңнүм чазап, часкарганзыг куттулбушаан, Хөрек-чүрээм өттүр көргөн чазык-чаагай Көрүжүнү хөлчөк камның хойлап чор мен. Саарлып баткан Чаа-Хөл хемниң чараш дажы Сактыышкыным кажыы болуп, чуукталыр-ды Төнмес ырлыг төрзөн хемин аккан даажы Төлү сени чоктаан ышкаш ыглап чыдар... Сылдыс караа чидиг-чидиг тода чыраан, Чывар сооктуг кышкы кежээ дээрже кайгап, Чырыпкылыг овуруңу сактып келгеш, Шырыныкканым чайгаар чидип чылыгар мен

Өөнүң ишти Светлана Сан Ак-Туруг суур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлөтүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8560. Чагыр 9. Номерни парлагаше дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк. Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИ Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыл массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызы Сибирье регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» чылдың май 14-те эде бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 3 ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгез (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айытты болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш автор харыылаар.